

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ
ХОДИМЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
ҲУДУДИЙ МАРКАЗИ

3.2
МОДУЛ

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ЁШ ВА
ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

ЎҚУВ – УСЛУБИЙ МАЖМУА

ТОШКЕНТ-2018

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ХОДИМЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
ҲУДУДИЙ МАРКАЗИ**

**МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ЁШ ВА
ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ МОДУЛИ БЎЙИЧА**

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Малака йўналиши:	мактабгача таълим муассасаси тарбиячилари, musiқа раҳбарлари, иккинчи тилга ўргатувчи ўқитувчилар
Тингловчилар контингенти:	мактабгача таълим муассасаларининг тарбиячилари, musiқа раҳбарлари, иккинчи тилга ўргатувчи ўқитувчилар

Тошкент – 2018

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Халқ таълим вазирлигининг 2018 йил _____даги _____-сонли буйруғи билан тасдиқланган мактабгача таълим муассасаси тарбиячилар, мусиқа раҳбарлари, иккинчи тилга ўргатувчи ўқитувчининг малакасини ошириш тоифа йўналишлари ўқув режаси ва дастурлари асосида тайёрланди.

Тузувчилар : **М.Джумабаева, А.Бойматова** - Низомий номидаги ТДПУ хузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази “Педагогика, психология ва таълим технологиялари” кафедраси катта ўқитувчилари

Тақризчилар: **Г.Б.Шоумаров** - Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг “Мурожаатлар билан ишлаш бўлими бошлиғи”, психология фанлари доктори, профессор

Л.М.Миржалолова - Низомий номидаги ТДПУ хузуридаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази “Мактабгача, бошланғич ва махсус таълим” кафедраси мудири, п.ф.н., доцент

Ўқув-услубий мажмуа А.Авлоний номидаги Халқ таълими тизими раҳбар ва мутахассис ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти илмий кенгашининг 2018 йил _____даги _____- сонли баённомаси билан маъқулланган ва нашрга тавсия этилган

М У Н Д А Р И Ж А

I. Ишчи дастур	4
II. Модулни ўқитишда фойдаланиладиган интерфаол таълим методлари.....	10
III. Назарий машғулот материаллари.....	19
IV. Амалий машғулот материаллари	29
V. Кейслар банки.....	58
VI. Мустақил таълим мавзулари.....	62
VII. Глоссарий	64
VIII. Адабиётлар рўйхати	66

ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Халқ таълими тизимини бошқаришнинг самарали механизмларини жорий этиш ўсиб келаётган ёш авлодни маънавий-ахлоқий ва интеллектуал ривожлантиришни сифат жиҳатдан янга даражага кўтаришнинг энг муҳим шarti ҳисобланади, шунингдек ўқув-тарбия жараёнида таълимнинг инновацион шакллари ва усулларини қўллашга кўмаклашади.

Мамлакатимизда айна пайтда вужудга келган шарт-шароитлар малака оширишнинг шакли, мазмуни ва уни амалга ошириш механизмларини қайта кўриб чиқишни ва бу жараёнга тегишли ўзгартиришларни киритишни тақозо этмоқда. Хусусан, шу кунларда мактабгача таълим тизимини такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш учун тарбиячиларининг малакасини ошириш мазмуни ва шаклларини такомиллаштириш зарурати пайдо бўлди.

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги “2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2707-сонли, 2017 йил 30 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5198-сонли Фармони, 2017 йил 9 сентябрдаги «Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3261-сонли қарори, шунингдек Мактабгача таълим вазирлигининг 2018 йил 18 июндаги 1-мх сонли “Илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига кўйиладиган давлат талаблари” ҳамда “Илк қадам” мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастурини амалда жорий этиш, шу асосда мактабгача таълим муассасалари тарбиячилари малакасини ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда уларнинг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни назарда тутди.

“Мактабгача ёшдаги болаларнинг ёш ва психологик хусусиятлари” модулининг ишчи ўқув дастури мактабгача таълим муассасалари тарбиячилари малакасини ошириш курсининг ўқув дастури асосида тузилган бўлиб, у мактабгача таълим муассасалари тарбиячиларига мактабгача ёшдаги болаларнинг ёш ва психологик хусусиятларини, мактабгача ёшдаги болаларнинг ривожланиши ва улар фаолиятининг психологик тавсифи, болаларни таълим жараёнига психологик жиҳатдан тайёрлашнинг мазмун ва моҳиятини очиб беради.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Модулнинг мақсади: мактабгача таълим муассасалари тарбиячиларининг

касбий билим ва кўникмаларини малака талаблари асосида чуқурлаштириш, янгилаш ва таълим-тарбия жараёнида мактабгача ёшдаги болаларнинг ёш ва психологик хусусиятларига оид назарий - методологик асослари билан қуроллантириш, ўйин фаолиятининг бола тараққиётидаги ўрни, боланинг мактабга психологик етуклик жиҳатлари каби масалалари тўғрисидаги билимлар тизимидан фойдаланиш имконини берадиган замонавий компетенцияларини ривожлантириш.

Модулнинг вазифалари:

- мактабгача ёшдаги болаларнинг ёш ва психологик хусусиятларини билиш орқали замонавий ёндашувларни амалга ошириш учун зарур бўлган методологик билимларни шакллантириш;
- таълим-тарбия жараёнида болалар психологиясининг умумий масалалари бўйича билим, кўникмаларни ривожлантириш;
- мактабгача ёшдаги болаларнинг ривожланиши, ўйин ва меҳнат фаолиятларининг бола тараққиётидаги ўрни, боланинг мактабга психологик етуклик жиҳатлари каби масалалари тўғрисидаги тушунчалардан фойдаланиш учун зарур бўлган билим, кўникма ва компетенцияларини ривожлантириш;
- ўз касбий маҳоратини такомиллаштириш мақсадида тингловчиларга шахсий ижодий малака оширишнинг шакл, усул ва воситалари ҳақида тасаввурлар ҳосил қилиш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма, малака ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

Тингловчи:

- болалар психологияси фанининг предметини;
- болалар психологиясининг методларини;
- болалар психологиясининг назарий асосларини;
- бола психик тараққиёти қонуниятларини;
- тарбиячи педагогик фаолиятида касбий рефлексиянинг ўрни;
- таълим-тарбияда дифференциал ёндашув жараёнида болаларнинг биологик ва ижтимоий ривожланиш омилларининг роли;
- характердаги индивидуал фарқлар;
- боланинг мактабга етуклик жиҳатларининг психологик хусусиятларини;
- боланинг билиш жараёнлари, эмоционал-мотивацион соҳасини ривожланишида ўйин фаолияти аҳамияти ҳақида **билиши**;
- таълим-тарбияни ташкиллаштиришда бола индивидуал психологик хусусиятларини ҳисобга олиш;

– бола тараққиётини таъминлаш учун дидактик ўйинларни ташкиллаштира олиш;

– жамоа аъзоларининг шахс хусусиятларини ва эмоционал ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда, улар билан самарали мулоқот қилиш;

– болалар жамоасини бошқара олиш;

– педагогик фаолиятни самарадорлигини ошириш учун ўз устида ишлаш **кўникмаларига;**

– боланинг билиш жараёнларини ошириш учун ўқув-тарбия машғулотларини лойиҳалаш;

– болалар билан ишлашда дифференциал ёндашиш;

– боланинг эмоционал - мотивацион соҳасини ривожлантирувчи ўқув машғулотлар дастурини яратиш;

– таълим самарадорлигини ошириш учун педагогик ижтимоий перцепцияни ривожлантириш **малакаларига;**

- болаларни таълим жараёнига ақлий ва ижтимоий-психологик тайёрлашнинг психологик томонларини билиш;

- билиш фаолияти соҳасида боланинг мактабдаги таълим жараёнига тайёрлиги даражасини тушуниш;

- болаларнинг мактабга тайёргарлигини текширишда психодиагностика методларидан фойдаланиш;

- малака ошириш курсида ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалардан касбий фаолиятда фойдаланиш **компетенцияларига эга бўлиши лозим.**

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Мактабгача ёшдаги болаларнинг ёш ва психологик хусусиятлари” модули назарий ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Модулни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик технологиялар ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- назарий машғулотларда замонавий компьютер технологиялари ёрдамида тақдимот ва электрон-дидактик технологиялардан;

- амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий хужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

Модулни ўқув режадаги бошқа модулар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Мактабгача ёшдаги болаларнинг ёш ва психологик хусусиятлари” модули мазмуни ўқув режадаги “Мактабгача тарбия ёшидаги болалар физиологияси ва гигиенаси” ўқув модули билан узвий боғланган ҳолда

мактабгача таълим муассасалари тарбиячиларининг касбий педагогик тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулнинг таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ёш ва психологик хусусиятларини ўрганиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

3.2. Мактабгача ёшдаги болаларнинг ёш ва психологик хусусиятлари модули бўйича соатлар тақсимооти

№	Мавзулар номи	Умумий соат	Жами аудитория соати	Назарий	Амалий	Кўчма машғулот	Мустақил таълим
3.2.1	Болалар психологиясининг умумий масалалари	4	2	2			2
3.2.2.	Мактабгача ёшдаги болаларнинг ривожланиши ва улар фаолиятининг психологик тавсифи	2	2		2		
3.2.3	Болаларни таълим жараёнига психологик жиҳатдан тайёрлаш	2	2		2		
	Жами:	8	6	2	4		2

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1 - мавзу: Болалар психологиясининг умумий масалалари.

Болалар психологияси фанининг предмети, мақсади, вазифалари. Болалар психологияси – бола психик тараққиёти қонуниятларини ўрганувчи фандир. Болалар психологияси фанининг методлари. Болалар психологиясининг бошқа фанлар билан алоқаси

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-амалий машғулот: Мактабгача ёшдаги болаларнинг ривожланиши ва улар фаолиятининг психологик тавсифи.

Мактабгача ёшдаги бола тараққиётининг умумий хусусиятлари. Мактабгача ёшда меҳнат ва ўйин фаолиятларининг ўзига хослиги. Болаларнинг шахсий ва ижтимоий тайёргарлиги. Мактабгача ёшдаги болаларнинг билиш жараёнлари ва ривожланиши. Мактабгача ёшдаги болалар инқирози.

2-амалий машғулот: Болаларни таълим жараёнига психологик жихатдан тайёрлаш.

Болаларни таълим жараёнига ақлий ва ижтимоий-психологик тайёрлашнинг психологик томонлари. Болаларни мактабдаги янги муносабат шакллари ва янги билиш фаолиятига тайёрлаш вазифалари. Ўқиш эҳтиёжи ва мотивларининг ўзгариши. Болаларнинг мактабга тайёргарлигини текширишда психодиагностика методларидан фойдаланиш.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- назарий, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича асосли далилларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

**МОДУЛНИ ҲҚИТИШДА
ҲОЙДАЛАНИЛАДИГАН
ИНТЕРҲАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ**

1. “SWOT-таҳлил” методи

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

Намуна: Бола шахси ривожланишида биологик ва ижтимоий омилларнинг ўрни бўйича SWOT таҳлилини ушбу жадвалга туширинг.

S	бола шахси ривожланишида биологик ва ижтимоий омилларнинг кучли томонлари	
W	бола шахси ривожланишида биологик ва ижтимоий омилларнинг кучсиз томонлари	
O	бола шахси ривожланишида биологик ва ижтимоий омиллар имкониятлари (ички)	
T	Тўсиқлар (ташқи)	

2. Хулосалаш» (Резюме, Веер) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айни пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар

машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва

Намуна:

Бола шахси ривожланишида биологик ва ижтимоий омилларнинг роли					
Биологик омиллар		Ижтимоий омиллар		Психологик омиллар	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги
Хулоса:					

3. “Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш Босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўллари ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектиларини ёритиш

4. «ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустақамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдирот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Жадвални тўлдириш

1-гуруҳ

Савол	Бола шахси ривожланишида биологик омиллар
(Ф) Фикрингизни баён этинг	
(С) Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
(М) Кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
(У) Фикрингизни умумлаштиринг	

2-гуруҳ

Савол	Бола шахси ривожланишида ижтимоий омиллар
(Ф) Фикрингизни баён этинг	
(С) Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
(М) Кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
(У) Фикрингизни умумлаштиринг	

Топшириқ: мактабгача ёшдаги бола шахси ривожланишининг ўзига хос томонлари

Ф	
С	
М	
У	

1-гурӯх

Савол	Болани боғчага мослашишида тарбиячининг роли катта. Бунинг сабабини нимада деб ўйлайсиз?
Ф-фикрингизни баён этинг	
С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
У- фикрингизни умумлаштиринг	

2-гурӯх

Савол	Боланинг ўқув материалларини ўзлаштира олмаслигига сабаб нима?
Ф-фикрингизни баён этинг	
С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
У- фикрингизни умумлаштиринг	

3-гурӯх

Савол	Боладаги эмоционал соҳанинг бузилишига қандай омиллар таъсир этади?
Ф-фикрингизни баён этинг	
С-Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
М-кўрсатилган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
У- фикрингизни умумлаштиринг	

5. “Ассесмент” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент” лардан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Намуна. Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 балгача баҳоланиши мумкин.

Тест

1. Болалар психологияси фани қайси фаннинг илмий асосини ташкил этади?
А. Умумий психология
В. Педагогик психология

Қиёсий таҳлил

- Илк болалик даври кўрсаткичларини таҳлил қилинг?
-

Тушунча таҳлили

- Гўдаклик ва илк болалалик даврини изоҳланг...

Амалий кўникма

- 3-5 ёшли болага психологик тавсифнома тузинг.

6. “Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу буйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу буйича дастлабки билимлар даражасини ташҳис қилиш мақсадида қўлланилади. Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- ўқувчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилди (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тугри ва тулиқ изоҳини уқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тугри жавоблар билан узининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна:

“Тушунчалар таҳлили” органайзерини тўлдириш

Муҳим муаммонинг ечимини топишга ёрдам беради ва “Тушунчалар таҳлили” усули орқали муаммо ҳал қилинади.

- 1-гуруҳ

Тушунчалар	Мазмуни
Болалик	
Жисмоний ривожланиш	
Акселерация	

- 2-гуруҳ

Тушунчалар	Мазмуни
------------	---------

6-7 ёш инқирози	
Инқироз белгилари	
Ижтимоийлашув	

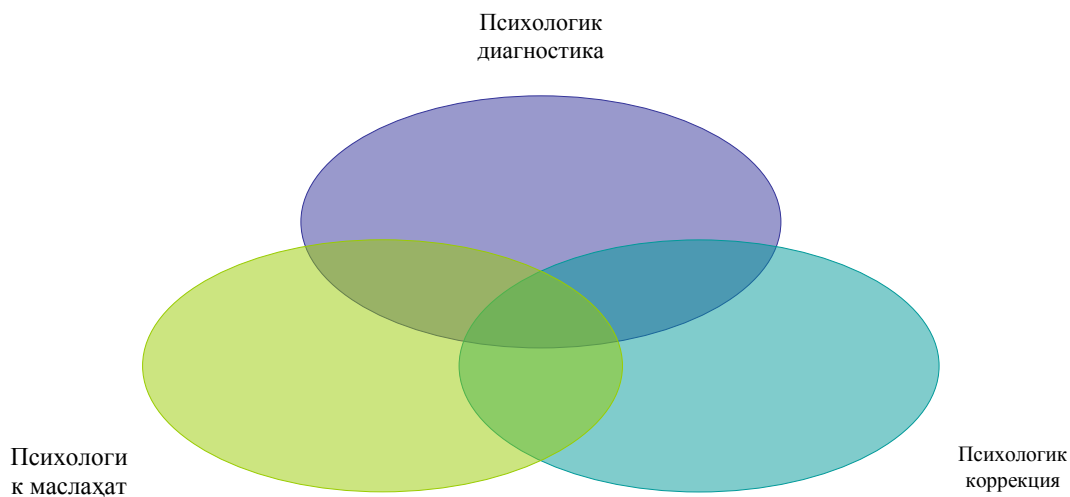
7. Венн Диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланadi. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништириладилар;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштириладилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Намуна: Амалий психология йўналишлари

8. “Блиц-ўйин” методи

Методнинг мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизимини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Методни амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган

топширик, яъни тарқатма материалларни алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални синчиклаб ўрганиш талаб этилади. Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғри жавоблар тарқатмадаги «якка баҳо» колонкасига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бу босқичда вазифа якка тартибда бажарилади.

2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларга уч кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамга келиб, жавобларини «гуруҳ баҳоси» бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади. Бу вазифа учун 15 дақиқа вақт берилади.

3. Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, тўғри ҳаракатлар кетма-кетлиги тренер-ўқитувчи томонидан ўқиб эшиттирилади, ва ўқувчилардан бу жавобларни «тўғри жавоб» бўлимига ёзиш сўралади.

4. «Тўғри жавоб» бўлимида берилган рақамлардан «якка баҳо» бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқ булса «0», мос келса «1» балл қуйиш сўралади. Шундан сўнг «якка хато» бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиғинди ҳисобланади.

5. Худди шу тартибда «тўғри жавоб» ва «гуруҳ баҳоси» ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар «гуруҳ хатоси» бўлимига ёзиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий йиғинди келтириб чиқарилади.

6. Тренер-ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий йиғинди бўйича алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

**НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

1 - мавзу: Болалар психологиясининг умумий масалалари.

Режа:

1. Болалар психологияси фанининг предмети, мақсади, вазифалари
2. Болалар психологияси – бола психик тараққиёти қонуниятларини ўрганувчи фандир
3. Болалар психологияси фанининг методлари
4. Болалар психологиясининг бошқа фанлар билан алоқаси

1.1. Болалар психологияси фанининг предмети, мақсади, вазифалари

Психология ташқи, яъни объектив оламдан бизга таъсир этиб турувчи ҳар турли нарса ва ҳодисаларнинг онгимизда акс эттирилиши ҳақидаги фандир. «Психология» сўзи юнонча «псюхе», руҳ, жон ва «логос», илм, фан, таълимот сўзларидан таркиб топган бўлиб — жон ҳақидаги таълимот деган маънони англатади ва анъанавий маънода инсон руҳий дунёсига алоқадор барча ҳодисалар ва жараёнлар унинг предметини ташкил этади.

Психология фани жуда ҳам қадимий фан. Бу фан тахминан бундан икки ярим минг йиллар муқаддам майдонга келган. Ана шу қадимги замонларда одамга ташқи (объектив) муҳитдан таъсир қилаётган нарсаларни акс эттириш ҳодисасини тушуниш қийин эди. Шунинг учун қадим замонлардаги одамлар мураккаб акс эттириш ҳодисаларини жон билан боғлаб тушунтирганлар. Шу туфайли психология жон ҳақидаги таълимот сифатида майдонга келган.

Психология фанининг тараққиёти давомида умумий психологиядан бир қанча тармоқлари мустақил фан сифатида ажралиб чиққан.

Умумий психологиянинг 300 дан ортиқ тармоғи фан сифатида ривожланиб келмоқда. Шулардан ёш даврлари психологияси, болалар психологияси, махсус психология, педагогик психология, тиббиёт психологияси, юридик психология, спорт психологияси, авиация психологияси, ижтимоий психология, шахс психологияси, бошқарув психологияси ва бошқалар шулар жумласидандир.

Умумий психологиянинг ана шу тармоқлари орасида болалар психологияси алоҳида аҳамиятга эгадир. Болалар психологияси бу психик жараёнлар ва шахсий хусусиятларнинг ёшлиқдан бошлаб ривожланиши ҳамда ташкил топиши масалалари билан шуғулланади. Аниқроқ қилиб айтганда, болалар психологияси мустақил фан сифатида боланинг туғилган пайтидан бошлаб вояга етгунча бўлган давридаги психик тараққиётини ўрганади. Бундан ташқари, болалар психологияси муайян ёшдаги болаларга хос умумий психологик хусусиятларнигина эмас, балки ҳар бир боланинг шахсига хос бўлган индивидуал хусусиятларни ҳам ўрганади.

Шунинг учун мактабгача таълим муассасалари ва мактабдаги таълим-тарбия ишлари асосланадиган фанлар орасида болалар психологияси алоҳида ўринда туради.

Болалар психологияси болалар психикасининг тараққиёти ҳамда шахсий хусусиятларининг юзага келишига таъсир қилувчи омилларни ҳам ўрганади. Ана шу нуқтаи назардан олганда, болалар психологияси турли ёшга мансуб болалардаги психик жараёнлар (сезги, идрок, хотира, тафаккур, хаёл ва шу кабиларнинг қонунларини ўрганиш билан бир вақтда болаларнинг ақлини, ҳис-туйғуларини, иродаси ва қобилиятларини, феъл-атворини ва умуман уларнинг шахсини камол топтирадиган шарт- шароитларни ҳам ўрганади.

1.2. Болалар психологияси – бола психик тараққиёти қонуниятларини ўрганувчи фандир

Психология илмини билиш - тарбия иши билан шуғулланувчи мутахассислар, яъни тарбиячилар учун жуда аҳамиятлидир.

Болаларга тарбия бериш учун аввало тарбияланадиган болаларнинг психикасини билиш керак бўлади. Болани ҳар жиҳатдан, психик хусусиятлари жиҳатидан ҳам яхши билмасдан туриб таълим-тарбия ишларини тўғри ташкил қилиб булмайди. Шу сабабли тарбиячилар ва ота-оналар учун психология фанининг, айниқса, болалар психологиясининг аҳамияти ғоят катта. Болалар психологияси инсон онгининг болалик чоғидан бошлаб қандай ўзгариши, ўсишини ва бунинг сабабларини очиб бериш билан, мураккаб психик жараёнларнинг асл табиатини тўғри тушунишга ёрдам беради. Демак, одамда бўладиган ва ташқаридан қараганда сирли бўлиб кўринадиган ақл-идрок, сезги-ҳиссиёт ҳамда орзу-тилақларнинг қандай болаликданоқ тараққий этишини билмай туриб, таълим-тарбияга доир маълумотларни эгаллаб бўлмайди.

Тарбиячилар ва ота-оналар турли ёшдаги болаларни тарбиялаётган вақтларида, аввало уларнинг психологик томонларига таъсир қиладилар. Бошқача қилиб айтганда, тарбиявий таъсир орқали болаларнинг зехнини, хотирасини, диққатини, қобилият ва истеъдодини, фикр ва туйғуларини ўстиришга ҳаракат қиладилар.

Болалар психологиясининг аҳамияти шундаки, агар тарбиячилар ва ота-оналар боланинг психик тараққиётига хос қонуниятларни ва бола шахсига хос хусусиятларни билмасалар, болалар онгини ўстириш ишига тўғри раҳбарлик қила олмайдилар.

Маълумки, боғчада зехнли, дадил, кувноқ болалар билан бир каторда ўжар, инжиқ, тортинчоқ, камгап болалар ҳам учраб туради. Бу нарса тарбиячи учун турли характердаги болалар билан бир хил муносабатда бўлиш имконини бермайди. Лекин тарбиячининг асосий вазифаларидан бири — ўзига ишониб топширилган болаларнинг ҳаммасида замон талабига муносиб бўлган юксак

сифатларни ўстириб, тарбиялаб беришдир. Бундай вазифани муваффақиятли амалга ошириш учун болаларни бир-бирдан ажратиб турувчи индивидуал фарқларни ҳамда бундай фарқларни келтириб чиқарувчи сабабларни билиш зарур бўлади. Бу эса, ўз навбатида, болалар психологиясидан яхши хабардор бўлишни тақозо қилади.

Болалар психологияси бола психикасининг тараққиёти ҳамда шахсий хусусиятларининг юзага келишига таъсир қилувчи омилларни ҳамда шахсий хусусиятларининг юзага келишига таъсир қилувчи омилларни ҳам ўрганади. Бугунги кунда болалар психологияси фанининг олдида бир қанча муҳим назарий ва амалий вазифалари туради, унинг назарий вазифаларига қуйидагилар киради:

1. Турли ёшдаги болаларга хос бўлган психологик хусусиятларни, яъни болаларнинг идрокига, сезги-туйғуларига, диққатига ва хотирасига, нутқи ва тафаккурига, хаёлига, иродасига хос хусусиятларни ўрганиш.
2. Боланинг психик тараққиётига фаол таъсир қилувчи омилларни аниқлаб бериш.
3. Турли ёшдаги болаларнинг ривожланишига хос бўлган қонуниятларни ўрганиш.
4. Бола шахси ва шахсига хос бўлган психологик хусусиятларни ўрганиш.
5. Болани мактаб таълимига тайёрлаш.
6. Мактабда муваффақиятли ўқиш учун боланинг ақлий жараёнларини фаоллаштириш.
7. Таълим жараёнида боланинг мустақил, ижодий, фаол тафаккурини шакллантириш.
8. Таълим-тарбия жараёнида боланинг махсус қобилиятларини шакллантириш.
9. Таълим-тарбия ишларининг психологик мазмунини очиқ беришдан иборатдир.

Унинг амалий вазифаларига турли ёшдаги болаларнинг психик тараққиёти хусусиятларига доир билимларни тарбиячилар, ўқитувчилар, ота-оналар яъни жамоатчилар ўртасида кенг ёйишдан иборат. Болалар психологиясининг амалий вазифаси – кенг жамоатчилик бола руҳий тараққиётига, ёшлик хусусиятлари орасидаги фарқлар ва уларга индивидуал муносабатда бўлиш йўлларига доир, руҳий тараққиёт қонунларига доир психологик билимлардан баҳраманд бўлмоқларини таъминлашдан иборат. Бундай вазифаларни амалга ошириш комил инсонни шакллантиришда муҳим роль ўйнайди.

1.3. Болалар психологияси фанининг методлари

Ҳар бир фаннинг ўз предметиға қараб бир қанча ўрганиш ва текшириш методлари бўлади. Метод лотинча “methodas” сўзидан олинган бўлиб, маълум

бир фаннинг предметини текшириш, ўрганиш ва тушунтириб бериш усуллариининг ёки воситалариининг йиғиндисидир.

Болалар психологияси умумий психологиянинг махсус соҳаси бўлгани туфайли, у ўз предметини ўрганишда умумий психологиянинг деярли ҳамма методларидан фойдаланади. Лекин умумий психологиянинг методларидан болаларнинг асосий фаолиятларига мослаштириб қўлланилади.

Умумий психологиянинг методлари - кузатиш, эксперимент, суҳбат, фаолият махсулини урганиш кундалик ва биографик материалларни ўрганиш, социометрик метод, тест ва шу каби методлардир.

Болаларнинг бутун ақлий, яъни психик тараққиётлари уларнинг турли-туман фаолиятларида содир бўлади. Ана шунинг учун болалар психологияси юқоридаги методларни болаларнинг асосий фаолиятларига мослаштириб қўллайди.

Кузатиш методи.

Болалар психологиясида субъектив кузатиш методидан деярли фойдаланилмайди. Болалар психологиясининг асосий методларидан бири - объектив, яъни болаларни ташқаридан кузатиб ўрганиш методидир. Тарбиячи ёки текширувчи психолог болаларнинг турли хил фаолиятларини табиий шароитда тизимли тарзида кузатилади. Бунда болаларнинг хулқ-атворлари, хатти-ҳаракатларига доир характерли моментларни қайд қилиб боради. Ҳар қандай кузатишнинг аниқ мақсади бўлиши керак. Бошқачароқ қилиб айтганда, тарбиячи болаларнинг хулқ-атвори ёки хатти-ҳаракатларига доир нималарни кузатмокчи эканини олдиндан аниқлаб олиши керак. Масалан, болалар диққатининг барқарорлигини ёки тафаккур жараёнлари билан боғлиқ бўлган анализ қила олиш қобилиятларини кузатишни олдиндан бошлаб олиш мумкин. Шунинг эсдан чиқармаслик керакки, кузатиш табиий шароитда олиб борилар экан, болалар ўзларининг кузатилаётганликларини мутлақо билмасликлари керак. Кузатишни болалар ўрганган тарбиячининг ўзи кузатгани маъқул. Агар кузатишни болалар кўзи олдида бегона одам ўтказса, болаларнинг хатти-ҳаракатидаги табиийлик бузилади. Уларнинг хулқ-атворлари ва хатти-ҳаракатларини бегона киши кузатишига тўғри келса, у вақтда яширин кузатиш методларидан фойдаланиш лозим. Бунда кузатувчи болаларга кўринмайдиган жойдан туриб кузатади. Болалар психологиясида кузатиш методидан фойдаланилганда, болаларнинг турли ўйин фаолиятлари, дидактик машғулотлари ва қуриш-ясаш ҳамда ижодий машғулотларида хилма-хил психик жараёнларининг намоён бўлиши ва қанча давом этиши каби жараёнларни қайд қилиш мумкин. Бундан турли ёшдаги болаларни бир-бирига таққослаб, улардаги психик жараёнларнинг тараққиёти ўрганилади. Кузатиш методи - узлуксиз ва бу фаолиятни танлаб вақти-вақти билан ўрганилганда

уларнинг барча феъл-атворлари ва хатти-ҳаракатлари кундалик фаолиятлари давомида умумий ҳолда ўрганилади. Узлуксиз кузатиш бир неча кун ёки бир неча ой давомида давом этгандан сўнг тўпланган маълумотлар таҳлил қилиниб, болага психологик характеристика бериш мумкин бўлади. Вақти-вақти билан танлаб кузатилганда боланинг барча хулқ-атвори ва характерлари эмас, балки фақат маълум ҳаракатлари, яъни диққати ёки хотираси, ё бўлмаса, унинг нутқи билан боғлиқ бўлган томонлари ўрганилади.

Болалар психологиясида кузатиш методининг алоҳида тури - болалар тараққиётини тизимли тарзда кундаликлар тузиб ўрганишдан иборат.

Болалар психик тараққиётини ўрганишда қўлланиладиган кузатиш методи ташқаридан қараганда жуда осондек туюлса-да, одамдан жуда кўп вақт ва билим талаб қилинган мураккаб методдир.

Болалар психологиясида кенг қўлланиладиган иккинчи метод - эксперимент методидир. Эксперимент методи - кузатиш методига нисбатан фаол метод ҳисобланади. Агар кузатиш методида у ёки бу психик жараённи қайд қилиш учун психолог шу психик жараённинг қачон ва қандай шароитда пайдо бўлишини пойлаб юрса, эксперимент методи эса мутлақо бунинг аксидир. Эксперимент методида у ёки бу психик жараён юзага келадиган шароитни текширувчи психологнинг, яъни экспериментаторнинг ўзи ташкил қилади. Бунда экспериментатор ўрганаётган психик жараёнларни болаларда бир неча марта юзага келтириб ўрганади. Биз умумий психологиядан биламизки, эксперимент методи 2 хил бўлади: лаборатория эксперименти ва табиий эксперимент. Болалар психологиясида экспериментнинг ҳар иккала туридан кенг фойдаланилади. Бирок, бу методлардан болалар психологиясида фойдаланишнинг ўзига хос томони шундаки, мактабгача тарбия ёшидаги болалар лаборатория шароитида ўтказиладиган тажрибалар билан табиий шароитда ўтказиладиган тажрибанинг унчалик фарқига бормайдилар.

Ҳар иккала ҳолда ҳам тажрибалар вазифа тарзида эмас, балки ўйин тарзида ўтказилса натижа яхши чиқади. Масалан: кичик ва ўрта гуруҳ ёшидаги болаларга бири иккинчисидан бир оз узунроқ бўлган таёкча кўрсатилиб, улардан қайси бири узунроқ эканлигини сўралса, болалар ҳеч эътибор бермай, тасодифан биттасини кўрсатаверадилар. Агар бундай фарқлаш уларнинг ўйинларига айлантирилса, болалар дарҳол эътибор билан қарайдилар. Чунончи, узунроқ таёкчани ҳаракат қилиб, ўйинга тушадиган айикча ёки кучукчанинг механизмига тираб қўйилса, қисқарок таёкчани узунроқ таёкчанинг олдида ташлаб, болаларга узунроқ таёкчани топсангиз айикча ўйинга тушади, дейилса диққат-эътибор билан қараб узун таёкчани топадилар. Эксперимент методидан гуруҳларда ўтказиладиган машғулот пайтида кенг фойдаланиш мумкин. Масалан, турли ёшдаги боғча болалари билан ўтказиладиган дидактик

машғулотларда табиий эксперимент методини қўллаш мумкин. Бунда болаларга ҳар-хил хайвонлар (от, сизир, қўй, эчки, туя каби), паррандалар (каптар, хўроз, товуқ, қарға, зағизғон, уққи, қурқа), мевалар (гилос, олча, олхўри, олма, нок, беҳи) каби, сабзавотлар (пиёз, шолғом, сабзи, картошка, қарам, қовоқ, саримсоқ, пиёз каби) тасвирланган расмли карточкаларни аралаш ҳолда бериб, уларни гуруҳларга ажратишларида уларни умумлаштириш хусусиятларини ўрганиш мумкин. Одатда, гуруҳ шароитида ўтказиладиган бундай экспериментни табиий эксперимент деб юритилади. Лаборатория ва табиий экспериментлардан ташқари болалар психологиясида таркиб топтирувчи эксперимент ҳам кенг қўлланилади. Таркиб топтирувчи экспериментни моҳияти шундан иборатки, бунда болаларга у ёки бу психологик хусусият таркиб топтирилади ва мустақамланади. Масалан, боғча ёшидаги болалар айна бир вақтнинг узида бутунни ва унинг қисмларини тўла идрок қилолмайдилар. Улар ўз диққатларини бир бутун нарсанинг ўзига ёки унинг бўлақларига қарата оладилар. Улар бир бутун нарсанинг айрим қисмлардан таркиб топганлигини тасаввур қила олмайдилар. Таркиб топтирувчи эксперимент орқали болалар бир бутун нарсани унинг қисмлари билан бир пайтда идрок қилишга ундайдилар. Бунинг учун болаларга бир бутун нарсанинг бўлақларини енгларида бирлаштириб, бутун нарсани образларини ярата олиш машқини қилдиради. Бундай эксперимент ўтказишда турли геометрик фигуралар ва уларнинг бўлақларидан фойдаланиш мумкин (доира, квадрат, куб, ромб ва б). Таркиб топтирувчи эксперимент методини педагогик эксперимент методидан фарқлаш керак. Таркиб топтирувчи эксперимент орқали турли ёшдаги болаларни у ёки бу нарсаларни тўғри идрок қила олишга ўргатилса, педагогик эксперимент орқали эса бирор таълим-тарбия методининг самарадорлиги аниқланади. Масалан, бирор тадқиқотчи болалар сон-санокни ўргатишнинг қандайдир методини ишлаб чиққан бўлса, уни педагогик эксперимент орқали синаб кўради.

Кузатиш ва эксперимент асосий методлар ҳисобланади, лекин булардан ташқари бир қатор ёрдамчи методлар ҳам мавжуд. Масалан: фаолият маҳсулотларини ўрганиш методи, социометрик ва тест методлари. Фаолият маҳсулотларини ўрганиш методи ҳақида гап борар экан, шуни айтиш керакки, болалар ҳам жуда катта одамлар сингари доим маълум фаолият билан машғул бўладилар. Катта одамлар бошқа одамлар учун керак бўладиган ижтимоий фойдали нарсалар ишлаб чиқариш фаолияти билан банд бўлсалар, болалар ўз фаолиятларида деярли ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланмайдилар. Боғча ёшидан болаларнинг фаолиятлари - ўйин, расм чизиш, пластилин ёки лойдан бирор нарса яшаш, аппликация, қуриш-яшаш ва шу қабилардан иборат бўлиши мумкин. Болалар одатда, катта кишиларнинг топшириқ ва таклифлари

билан маълум фаолиятга киришадилар. Айрим ҳоллардагина болаларнинг ўзлари мустақил равишда у ёки бу фаолиятни бажарадилар. Ҳар икки ҳолатда ҳам болалар фаолияти маълум натижага эга бўлади. Кўпинча болалар фаолиятининг маҳсулоти улар чизган расмларга, лой ёки пластилиндан ясалган нарсага қараб ўрганилади. Кўпинча болаларнинг чизган расмларида улар идрокининг хусусиятлари ва онгида юзага келаётган турли тасаввурлар ҳамда атрофларидаги нарса ва ҳодисаларга бўлган муносабатларида ўз ифодасини топади. Ана шу жиҳатдан болаларнинг чизган расмларидан фаолият маҳсулотини ўрганиш сифатида фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Турли ёшдаги болаларнинг ишлаган расмларини анализ қилиш орқали уларнинг айни пайтдаги эҳтиёжларини, майл-истаклари, қизиқишлари, қобилияти ва лаёқатларини ўрганиш мумкин. Шу сабабли, бу методдан ҳам болалар психологиясида кенг фойдаланилади. Сўраш – суҳбат методидан болалар психологиясида анча чекланган ҳолда фойдаланилади. Бу методни боғча ёшидаги болаларга нисбатан деярли қўллаб бўлмайди, чунки бу ёшдаги болаларда турмуш тажрибаси жуда оз, тафаккурлари ҳали яхши ривожланмаган бўлади. Шу сабабли кичик ёшдаги болалар катталарнинг берган саволларига ўйламай-нетмай жавоб қайтараврадилар. Сўраш методидан фойдаланилганда одатда жуда содда ишланган айиқчалар, узоқ ва яқин қилиб ишланган уйлар ва дарахтлар ва х.к. Болалардан қайси айиқ катта, қайси айиқча кичик ёки қайси уй узоқ, қайси уй яқин деб сўралади.

Беш-олти ёшли болаларга нисбатан суҳбат методини қўллаш мумкин. Бунда болалар билан ўтказиладиган суҳбатнинг мавзуси ва суҳбат пайтида болаларга бериладиган саволлар олдиндан яхшилаб ўйлаб олинади. Тайёргарсизлик тўсатдан ўтказилган суҳбатдан яхши натижа чиқмайди. Суҳбат методи орқали боғча ёшидаги катта болаларнинг билимларини, нарса ва ҳодисалар ҳақидаги тасаввурларни аниқлаш ва теварак-атрофдаги одамлар ҳамда турли нарсаларга бўлган муносабатларини ўрганиш мумкин.

Болалар психологиясида сўнгги йилларда қўллана бошлаган методлардан бири, тест методидир. Тест сўзи инглизча сўз бўлиб, у ўлчаш деган маънони билдиради. Тест методи орқали болаларнинг умумий ақлий тараққиёт даражалари ва айрим психик жараёнларнинг (тафаккур, хаёл, хотира каби) қанчалик ривожланганлик даражаси аниқлаб, таққосланади. Тест методи ёрдамида болаларнинг ўз ёшларига нисбатан нормал тараққий этганликлари ёки орқада қолганликларини ҳам аниқлаш мумкин. Масалан, тест методидан-болаларга топшириладиган вазифалари бир неча вариантда бўлиб, улар кучлари етган вариантдаги вазифаларни бажарадилар. Ҳар бир бажариладиган вазифага балл системасида баҳо қўйиб борилади. Вазифалардан қанчаси бажарилганлиги ва тўплаган балига қараб, болаларнинг ўртача тараққиёти белгилаб берилади.

Қўлланиладиган тестлар орасида болаларнинг умумий ақлий даражасига қаратилган ва интеллектуал тестлар деб аталадиган тестлар маълум бўлмаган вазифалардан тузилган бўлиб, болалардан бутун ақлий имкониятларни ишга солишга тўғри келади. Болаларнинг ақлий тараққиёт даражаларини илмий равишда аниқлаш осон иш эмас. Болалар умумий ақлий тараққиётнинг жуда кўп хусусиятлари мавжуд. Интеллектуал тестларда болаларга бериладиган вазифалар уларнинг умумий ақлий тараққиётларини ифодаловчи энг муҳим хусусиятларини рўёбга чиқарадиган қилиб тузилиши керак. Агарда интеллектуал тестларда бериладиган вазифалар болаларнинг ёш хусусиятлари ва аниқ тараққиёт даражаларига тўғри келмаса, болаларнинг ақлий тараққиётлари ҳақида мутлақо янги хулосага келиш мумкин. Боғча ёшидаги болаларга нисбатан қандай интеллектуал тестлардан фойдаланиш мумкин? Бундай тестлар хилма-хил бўлиши мумкин. Агар тест вазифалари болаларнинг ўйин фаолиятлари билан боғлиқ бўлса, болалар бундай вазифаларни бажонидил бажарадилар. Масалан, бирор бутун нарсанинг майда бўлақларга ажратиб ташлаган қисмларини бирлаштириб, майда бўлақлардан мураккаб ва чиройли аппликациялар ясай олиш, турли лабиринтли расмлардан эпчиллик билан турли вазифаларни топа билиши учун тестлардан фойдаланиш мумкин. Бундай интеллектуал тестлар турли ёшдаги боғча болаларининг зехнини тафаккурини аниқлаш имконини беради. Шундай қилиб, тест методидан болалар психологиясида маълум даражада фойдаланиши мумкин.

Нихоят, болалар психологиясида сўнги йилларда қўллана бошлаган методлардан яна бири социометрия методидир.

Социометрик метод ёрдамида шахсларнинг жамоадаги муносабатлари масаласи ўрганилади. Болалар психологиясида эса социометрик ёрдами билан ҳар бир гуруҳда болаларнинг ўз тенқурлари ўртасида юзага келаётган ўзаро муносабатлари ва уларнинг гуруҳда тутган мавқелари ўрганилади. Социометрик метод ёрдами билан болаларнинг гуруҳдаги ўзаро муносабатлари қуйидаги услубларда ўрганиш мумкин. Гуруҳдаги болаларнинг ҳар бирини ечиниш хонасига чақириб, унга 4-5 чиройли қилиб ишланган ўйинчоқ кўрсатилади (масалан машина, тойча, айиқча, қуёнча, тўппонча каби). Ана шу ўйинчоқлардан битта ўзинга ёққанини танлаб олгин ва уни гуруҳдаги энг яхши кўрган ўртоғинини шкафига солиб қўй, дейилади. Бола бир оз ўйланиб тургач, яхши кўрган болалардан бирининг шкафига қўйиб қўяди. Гуруҳдаги ҳамма болалар бу вазифани бажариб бўлгач, энг кўп совға кимнинг шкафига қўйилганлиги аниқланади. Ана шу маълумотлар асосида болаларнинг гуруҳдаги ўзаро муносабатларига доир социометрия тузилади. Шкафига энг кўп совға қўйилган бола гуруҳнинг энг севимли ва шкафига биронта ҳам совға қўйилмаган бола гуруҳнинг инкор қилган, яъни ёқтирмаган одами бўлиб

чиқади. Шундай қилиб, социометрик методни боғча ёшидаги болаларга нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Ҳар бир тарбиячи ўз гуруҳидаги болаларнинг жисмоний, ақлий, ахлоқий ривожланиш хусусиятларини, болалар психик тараққиётининг умумий қонуниятларини кузатиб аниқлаши зарур. Шу билан биргаликда тарбиячида-болаларга нисбатан индивидуал муносабатда бўлишнинг тўғри йўл-йўриқларини белгилаш мақсадида ҳар бир боланинг индивидуал психологик хусусиятларини аниқлашга интилиши лозим.

Тарбиячи айти бир вақтнинг узида гуруҳдаги болаларнинг ҳатти-ҳаракатлари ва феъл-атворларини ўргана олмайди. Шунинг учун улар диққат - эътиборларини бир неча кун давомида у ёки бу болага қаратиб, уни ҳар томонлама чуқурроқ ўрганишга ҳаракат қилиши лозим. Шу нарсани эсдан чиқармаслик керакки, тарбиячининг болаларни ўрганишининг қатъий ва аниқ мақсади бўлиши керак.

Болаларнинг барча хусусиятларини бирданига ўрганиб бўлмайди. Болаларнинг эҳтиёжлари қизиқишлари, майл ва истаклари, қобилиятлари, диққатлари, нутқ ҳамда тафаккурларининг хусусиятларини бирин-кетин шошмасдан ўрганиш лозим.

Тарбиячи кундалик иш шароитида болаларни ўрганар экан, у кузатиш, эксперимент, ёрдамчи каби методлардан фойдаланиши мумкин.

1.4. Болалар психологиясининг бошқа фанлар билан алоқаси

Болалар психологияси фани ўз предметини ўрганишда фалсафа, умумий психология, педагогика, мактабгача тарбия педагогикаси, ижтимоий психология, ёш психологияси, бир қатор тиббиёт фанлари: болалар гигиенаси, педиатрия, болалар анатомияси ва физиологияси фанлари билан чамбарчас боғлиқдир.

Фалсафа ва болалар психологияси.

Фалсафа-табиат, жамият ва инсон тараққиётининг энг умумий қонунлари ҳақидаги фан. Фалсафа қонунлари бошқа фанларнинг, шу жумладан, болалар психологияси фанининг қонунлари бўлиб ҳисобланади. Масалан, фалсафа қонунлари орасида диалектика таълимотининг уч қонуни-қарама қаршилиқлар бирлиги ва кураш, миқдор ўзгаришларининг сифат ўзгаришларига ўтиш, инкорни инкор этиш қонунлари асосий ўринни эгаллайди. Бола тараққиёти ҳам қарама-қаршилиқлар бирлиги ва кураш, яъни мавжуд эҳтиёжлар билан боланинг реал имкониятлари ўртасидаги кураш натижасидир. Фалсафа қонунлари болалар психологияси фани учун методологик асос бўлиб хизмат қилади.

Педагогика ва болалар психологияси.

Педагогика-таълим ва тарбия қонунлари, метод ва усуллари ҳақидаги фан. У таълим ва тарбиянинг мақсад ва ваэифаларини, уларнинг шахс тараққиёти ва жамият ҳаётидаги ўрнини очиб беради. Педагогика ва

психология фанларининг инсонга таълим ва тарбия бериш соҳасидаги ҳамкорлиги чуқур тарихга эга. Ўз даврида машҳур рус педагоги К.А. Ушинский педагогика баркамол шахс тарбиясининг режасини ишлаб чиқиши учун инсон ҳақидаги барча фанларнинг ютуқларига таяниши кераклиги, бу фанлар орасида эса психология марказий ўрин эгаллашини таъкидлаган эди. Болага таълим ва тарбия беришга оид вазифаларни хал этишда педагогика қандай қилиб таълим-тарбия бериш кераклигини айтса, психология нима учун айнан шундай қилиш кераклигини аниқлайди. Масалан, педагогика мактабгача ёшдаги болалар таълими ва тарбиясида ўйин усулларида фойдаланиш кераклигини таъкидлайди. Психология эса бунинг сабаби ушбу ёш даврида ўйин етакчи фаолият эканлигини тушунтиради.

Тиббиёт ва болалар психологияси.

Тиббиёт-инсон саломатлиги ва касалликлари, касалликларнинг олдини олиш ва уларни даволаш, шунингдек, саломатликни мустаҳкамлаш ҳақидаги фан. Тиббиёт ва психологиянинг ўзаро ҳамкорлиги натижасида психосоматика - психологик омилларнинг саломатликка салбий таъсиридан келиб чиқадиган касалликлар таъсирини ўрганади. Болаларда учрайдиган кўпгина касалликларнинг манбаи психологик характерга эгадир. Масалан, тадқиқотларнинг кўрсатишича, бронхиал астма билан оғриган касалларнинг кўпчилигига болалигидан ота-оналари эмоцияларни эркин ифодалашга, ташаббус кўрсатиш имкониятини чегаралаганлигидандир.

Умумий психология ва болалар психологияси.

Умумий психология - умумий психологик қонуниятларни, психологиянинг назарий тамойилларини, асосий категорияларини, методларини ўрганувчи фан бўлса, болалар психологияси эса турли ёш босқичларида тафаккурнинг қандай хусусиятлар касб этишини, тафаккурнинг қандай ривожланишини ўрганади. Бундан албатта, умумий психологиядаги тасаввурларга таянади, унинг методлари ва категорияларидан фойдаланади.

Ижтимоий психология ва болалар психологияси.

Ижтимоий психология - психология фанининг тармоғи бўлиб, инсонларнинг ижтимоий гуруҳларга мансублиги билан тақозоланган хулқ атвори ва фаолиятини, шунингдек, шу ижтимоий гуруҳларнинг ўзини ўрганиш билан шуғулланади. Болалар психологияси бола психик тараққиётини ўрганар экан, албатта, болалар гуруҳи, бу гуруҳда болалар ўртасида амалга ошувчи муносабатларни эътибордан четда қолдирмайди. Болалар психологияси, айниқса, боланинг тенгдошлари ва катталар билан бўлган мулоқоти ва унинг бола ривожланишига таъсирини ўрганишга алоҳида эътибор қаратади.

Болалар психологияси фанининг ёш психологияси таркибидаги ўрни.

Болалар психологияси - ёш психологияси фанининг бўлимларидан биридир. Ёш психологиясининг, шу жумладан, болалар психологиясининг психология фанидаги бошқа тармоқлардан фарқи шундаки, у психик ходисаларнинг ўзини эмас, балки ривожланиши ва *ёш* билан боғлиқ равишда ўзгаришини тадқиқ этади.

Ёш психологиясининг бугунги кундаги энг мухим муаммолари куйидагилардан иборат:

а) турли психофизиологик функцияларнинг ёшга оид меъёрларини илмий жиҳатдан асослаб бериш;

б) индивид, шахснинг етуклик мезонлари ва намуналарини аниқлаш;

в) ҳаётнинг турли босқичларида инсоннинг реал ва потенциал имкониятлари қандай бўлишини аниқлаш;

г) инсон ҳаётининг дастлабки босқичлари унинг келгусидаги тараққиётида қандай роль ўйнашини тушуниш ва илмий башорат қилиш.

Ушбу муаммоларни ҳал *этиш* учун инсон ҳаётининг ҳар бир босқичида - болалиқда, ўсмирликда, ўспиринликда, етуклик ва қарилиқда унинг психикасидаги ўзгаришларни чуқур ўрганиш талаб этилади.

Назорат саволлари:

1. Болалар психологияси фани нимани ўрганади?
2. Болалар психологияси фанининг асосий вазифаларини санаб беринг?
3. Фаннинг методлари ҳақида нималарни биласиз?
4. Социометрия методи қандай метод?
5. Мактабгача ёшидаги болаларда ахлоқий сифатларнинг таркиб топиши ҳақида сўзлаб беринг.
6. Психология фанининг соҳалари ҳақида нималарни биласиз?

**АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР
МАЗМУНИ**

1-амалий машғулот: Мактабгача ёшдаги болаларнинг ривожланиши ва улар фаолиятининг психологик тавсифи.

Режа:

1. Мактабгача ёшдаги бола тараққиётининг умумий хусусиятлари
2. Мактабгача ёшда меҳнат ва ўйин фаолиятларининг ўзига хослиги
3. Болаларнинг шахсий ва ижтимоий тайёргарлиги
4. Мактабгача ёшдаги болалар инқироzi

Онтогенезда 3 дан 7 ёшгача бўлган давр боғча ёши даври ёки мактабгача ёш даври ҳисобланади. Мактабгача ёшдаги болалар психологиясида жуда тез сифат ўзгаришлари бўлишини инобатга олган ҳолда 3 даврга: 3-4 ёш кичик мактабгача давр, (кичик боғча ёши), 4-5 ўрта мактабгача давр, (ўрта боғча ёши), 6-7 ёш катта мактабгача давр, (катта боғча ёши)га ажратиш мумкин. Бола ривожланиш жараёнида кишилик авлоди томонидан яратилган предмет ва ҳодисалар олами билан муносабатга киришади. Бола инсоният қўлга киритган барча ютуқларни фаол равишда ўзлаштириб, аста-секинлик билан эгаллаб боради. Бунда предметлар оламини, улар ёрдамида амалга ошириладиган хатти-ҳаракатларни, тилни, одамлар орасидаги муносабатларни эгаллаб олиши, фаолият мотивларининг ривожланиши, қобилиятларнинг ўсиб бориши, катта ёшли кишиларнинг бевосита ёрдамида амалга оширилиб борилиши лозим. Асосан, шу даврдан бошлаб боланинг мустақил фаолияти кучая бошлайди.

Боғча ёшидаги болаларга бериладиган тарбия, уларнинг мураккаб ҳаракатларини ўзлаштириш, элементар гигиена, маданий ва меҳнат малакаларини шакллантириш, нутқини ривожлантириш ҳамда ижтимоий ахлоқ ва эстетик диднинг дастлабки куртакларини ҳосил қилишга қаратилиши лозим. Машҳур рус педагоги Лестгафтнинг фикрича, инсонинг боғча ёшидаги даври шундай бир боқички, бу даврда болаларда характер хислатларининг намуналари шаклланиб, ахлоқий характернинг асослари юзага келади.

Бола боғча ёшига етгач, унинг психик тараққиётида жиддий ўзгаришлар юзага келади. Чунки худди ана шу даврдан бошлаб боланинг мустақил фаолияти анчагина кучая бошлайди. Боғча ёшидаги бола мустақил фаолиятда бўла олиши учун зарур бўлган иккита қудратли кучга эга. Биринчидан, маълум даражада ўзига бўйсундирилган ҳаракат аппаратига, иккинчидан эса, атрофидаги катта одамлар ва ўз тенгдошлари билан бир қадар эркин муносабатда бўла оладиган нутққа эга. Мана шунинг учун бу ёшдаги болаларнинг хулқ-атворлари, хатти-ҳаракатлари, қизиқиш ва эҳтиёжлари боғчагача ёшдаги болаларникидан кескин фарқ килади. Бу эса, ўз навбатида, боғча ёшидаги болалар билан боғчагача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига

хам турлича муносабатда бўлишни тақозо қилади. Боғча ёшидаги даврда боланинг барча психик жараёнлари жадал ривожлана бориб, унинг ташқи муҳит билан бўладиган муносабатларида анчагина ўзгаришларни юзага келтиради. Бир томондан, бола боғча ёшига етгач, катталарнинг доимий ёрдамларидан анча озод бўлиб, улардан бир қадар узоқлашади, иккинчи томондан, катталар билан бўлган муносабатлари мураккаб, кўп томонлама характер касб эта бошлайди.

Боғча ёшидаги болаларнинг психик жиҳатдан ривожланишларида уларда пайдо бўладиган хилма-хил эҳтиёж ва қизиқишлар болаларни у ёки бу ҳаракатга ундовчи, уларни ишга солувчи (омил) ҳисобланади. Маълумки, илк ёшдаги болаларда (янги чақалокларда) асосан органик эҳтиёжлар (масалан: овқатланиш, ташналикни қондириш, ухлаш каби)лар мавжуд бўлади. Боланинг фаолият доираси кенгайган сари атрофидаги нарсаларни билишга қаратилган эҳтиёжлари ҳам орта боради. Бунга сабаб болада турмуш тажрибасининг озлигидир. Хар бир нарса бола учун янгилик бўлиб туюлади ва бола уни хар томонлама билиб олишга интила боради. Шунинг учун ҳам улар жуда кўп саволлар беради. Мактабгача ёшдаги болаларнинг психик жиҳатдан ривожланишларида боғча муҳити жуда катта роль уйнайди. Боғчадаги тартиб, интизом ва турли-туман таълимий машғулотлар болаларда юксак ижтимоий, интеллектуал, ахлокий ва гигиеник эҳтиёжларнинг уйғун равишда юзага келиши учун шароит туғдиради.

Психология нуқтаи назаридан қараганда, одатлар ўз моҳияти жиҳатидан эҳтиёжга яқин нарсалардир. Бошқача қилиб айтганда, турлича одатлар кундалик ҳаётда такрорлана бериши натижасида вужудимизга жуда сингиб кетиб, эҳтиёжга айланиб қолади. Шунинг учун болаларда ижобий ва фойдали эҳтиёжларни тарбиялаш деганда уларда ижобий ва фойдали одатларни ҳосил қилишни тушунамиз. Боғча ёшидаги даврда ҳосил қилинган мустаҳкам ижобий одатлар (эҳтиёжлар) кишининг бутун умри давомида сақланиб қолади. Боғча ёшидаги болаларнинг психик жиҳатдан ривожланишларида қизиқишнинг ҳам роли ғоят каттадир. Қизиқиш, худди эҳтиёж каби, болани бирор фаолиятга ундовчи (ҳаракатга солувчи) омиллардан биридир. Қизиқиш деганда, биз воқеликдаги нарса ва ходисаларни бирмунча чуқурроқ билишга қаратилган маҳсул интилишни тушунамиз. Демак, қизиқиш билиш жараёни билан боғлиқ бўлган хар бир шахснинг мураккаб сифатидир. Боғча ёшидаги болалар ҳамма нарсаларга бирдек қизиқа бермайдилар. Улар айрим нарсаларга кўпроқ, бошқа бир нарсаларга камроқ қизиқадилар. Лекин боғча ёшидаги болаларнинг қизиқишлари катта одамлардаги каби бир нарсага нисбатан қатъий ҳамда мустаҳкам бўлмай, бир нарсадан иккинчи бир нарсага тез-тез ўтиб туради. Бундан ташқари, боғча ёшидаги болаларнинг қизиқишлари жуда тарқоқ ва

юзаки бўлади. Улар нарса ва ходисаларнинг мохияти ёки натижаларига эмас, балки шу нарса ва ходисаларнинг ўзигагина қизиқадилар. Шу сабабли боғча ёшидаги болаларда асосан беқарор ва бевосита қизиқишлар устун туради. Тарбиячи боғчада турли машғулотлар, экскурсиялар, суҳбатлар ўтказиш ва китоблар ўқиб бериши ва болаларда марказлашган барқарор қизиқишларни юзага келтиришга ҳаракат қилишлари лозим.

Бола психологиясининг ривожланишида қизиқишнинг ахамияти шундаки, бола қизиққан нарсасининг мумкин қадар чуқурроқ билишга тиришади. Бинобарин, узок вақт давомида қизиққан нарсаси билан шуғулланишдан зерикмайди. Бу эса, ўз навбатида, боланинг диққати, иродаси каби муҳим психик жараёнларини ривожлантириш ҳамда мустаҳкамлашга ёрдам беради. Болаларда бирор соҳага нисбатан барвақт юзага келган қизиқиш келажакда уларнинг шу соҳани яхши эгаллашлари учун қандайдир тайёргарлик ролини ўйнайди.

Боғча ҳаётининг кўп қиррали ва сермазмунлиги болалар билиш фаолиятларининг кенгайишига ҳамда чуқурлашишига ёрдам беради. Бу эса асосий билиш жараёнлари бўлган – сезги, идрок, тасаввур, хотира ва тафаккур каби жараёнларнинг характерини ўзгартириб юборади.

Боғча ёшидаги болаларда бу асосий билиш жараёнлари бир-биридан дифференциялашган (ажратилган) бўлади. Боғча ёшидаги бола бирон уйин фаолияти ёки бирон нарса билан машғул бўлиши жараёнидагина эмас, балки бундай амалий фаолиятдан ташқари ҳам бирор нарса ёки ходисани идрок қилиши, тасаввур этиши, эсида олиб қолиши, эсига тушуриши ҳамда оддий тарзда тафаккур қилиши мумкин. Шунинг учун боланинг боғча ёшидаги даврида ана шу асосий психик жараёнлари ва хусусан тафаккур ҳамда нутқ жараёнлари жадал ривожланади. Болалар катталар билан бўлган муносабатларида нарса ва ходисалар ҳақида элементар тушунчалар тизимини эгаллаб олиб, тафаккур қилишга ўргана бошлайдилар. Кичик ва боғча ёшидаги болаларга хос бўлган «нимага?», «нима қилади?», «нима кераги бор?» каби кўп саволлар уларни нарса ва ходисаларнинг сабаблари ҳақида фикр юрита бошлаётганликларидан дарак беради. Боғча ёшидаги болаларнинг хис-туйғулари нихоятда кучли булади. Бундан ташқари, боғча ёшидаги болаларнинг хис-туйғулари чуқур ва мустаҳкам бўла бошлайди. Болаларда боғча ёшидан бошлаб ахлокий, интеллектуал ва эстетик хиссиётларнинг энг содда турлари юзага кела бошлайди. Боғча ёшидан бошлаб болаларда ирода ва иродавий сифатлар ҳам тез ривожлана бошлайди. Уларда ўзининг бутун хатти-ҳаракатларини онгли равишда қўйилган умумий бир мақсадга бўйсундириш уқуви юзага кела бошлайди.

Боғча ёшидаги болаларда айрим психик жараёнларнинг ривожланиши билан бирга уларнинг шахси ва шахсий хислатлари ҳам таркиб топа бошлайди. Боланинг ташқи муҳитдаги нарса ва ходисалар ҳамда ўзига нисбатан бўлган тўғри, оқилона муносабатларининг асоси худди шу даврда юзага келади. Бундан ташқари, боғча ёшидаги даврда боланинг қобилиятлари тез ривожланиб, янги-янги эҳтиёжлар ва қизиқишлари хосил бўлади. Бола шахсининг ана шундай ривожланиб бориши натижасида унинг характериға оид хислатлар намоён бўла бошлайди.

Мактабга бориш болаларнинг хаётида жуда катта воқеадир. Мактаб хаёти болаларга янги бир дунёни очиб беради, мактаб даврида болаларнинг асосий фаолиятлари ўзгаради. Мактаб ёшидан бошлаб болаларнинг асосий фаолиятлари, асосий вазифалари ўқиш, фан асосларини пухта ўзгартириш бўлиб қолади. Етти ёшли болалар учун янги фаолият бўлган ўқиш улардан янги сифат, янги хусусиятларга эга бўлишларини талаб қилади. Ўқиш фаолияти учун болаларда барқарор диққат, ўткир зеҳн, мустаҳкам хотира, бир қадар тафаккур, яхши нутқ, ирода ва шу билан бирга мустақиллик, батартиблик хислари бўлиши керак. Болаларнинг мактабга боришлари бироз мураккаб босқичдир. Шуни ҳам назарда тутиш лозимки болалар мактабга ўтишлари натижасида уларнинг ижтимоий ҳолатларида ҳам ўзгаришлар юз беради.

Маълумки, болалар боғчасининг асосий вазифаларидан бири болаларга ҳар томонлама тарбия бериб, уларни тараққиёт даражаларининг мактабда ўқий оладиган қилишдан иборатдир. Бу эса ўз навбатида мактабдаги ўқиш ишлари билан боғчадаги таълим-тарбия ишлари ўртасида маълум изчиллик бўлишини талаб қилади. Боғчада болаларнинг жисмоний ўсишларига қанчалик эътибор берилса, унинг ақлий ва ахлокий ўсишларига ҳам шунчалик эътибор берилади. Болаларнинг мактабга чиқишлари доимо назарда тутилиб улар билан утказиладиган таълимий машғулотларда болаларнинг идроки, диққати, тасавури, хотиралари, хаёл ҳамда тафаккурлари, иродавий сифатлари тизимли равишда тараққий эттириб борилади.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, болаларни мактабдаги ўқиш жараёнига тайёрлашда уларнинг нутқини ўстириш жуда зарурий шартлардандир. Бу масалани ўз даврида машхур рус педагогларидан К.Д.Ушинский ҳам таъкидлаб ўтган эди. К.Д.Ушинскийнинг кўрсатишича, болаларнинг нутқни эгаллашлари уларнинг мактабдаги ўқишга тайёр эканликларини кўрсатувчи энг ишончли далилдир.

Боғча болаларини мактабга тайёрлашда уларнинг қизиқишларидан фойдаланиш лозим. Катта гуруҳ болалари мактаб хаёти билан жуда қизиқа бошлайдилар. Боғча болаларидаги бундай қизиқишни тарбиячи қўллаб-қувватлаши ва янада ортириб бориши керак. Бунинг учун мактаб ва унда ўқиш

хақида қизиқарли суҳбатлар ўтказиш ҳамда яқин атрофдаги мактабга экскурсия уюштириш яхши натижа беради.

Бола етти ёшга тўлганда у жисмоний жиҳатдан анча ўсади, ўзини идора қилишга, ножўя хатти-харакатлардан ўзини тийишга, хулқ-атвор қоидаларини ўзлаштиришга ҳаракат қилади. У ўзини бемалол эплайдиган бўлади, ўз кучига яраша меҳнат қила олади, жамода яшашга кўника бошлайди. Бу даврда боланинг турмуш тажрибаси анчагина ортади, кўп нарсаларни номини ва улардан қандай фойдаланишни билади. Хотираси ва тасаввурлари ўсиб, кўпгина шеър ва хикояларни ёддан билиб олади. Етти ёшли боланинг нутқи маълум даражада ривожланиб, сўз запаслари кўпаяди, натижада у уз ўртоқлари ва катталар билан эркин суҳбат қиладиган бўлади.

Бола руҳий ривожланишида ўйин ва меҳнат фаолиятининг аҳамияти

Мактабгача ёшдаги болаларнинг етакчи фаолияти бу ўйиндир. Боғча ёшидаги болаларнинг ўйин фаолиятлари масаласи асрлар давомида жуда кўп олимларнинг диққатини ўзига жалб қилиб қелмоқда.

Маълумки, боланинг ёши улғайиб мустақил ҳаракат қилиш имконияти ошган сари унинг атрофидаги нарса ва ҳодисалар бўйича дунёқараши кенгайиб боради.

Боғча ёшидаги бола атрофидаги нарсалар дунёсини билиш жараёнида шу нарсалар билан бевосита амалий муносабатда бўлишига интилади. Бу ўринда шу нарса характерлики бола билишга ташналигидан атрофдаги ўзининг ҳадди сиғадиган нарсалари билангина эмас, балки катталар учун мансуб бўлган ўзининг кучи ҳам етмайлиган, ҳадди сиғмайдиган нарсалар билан ҳам амалий муносабатда бўлишга интилади. Бироқ табиийки бола ўзидаги бундай эҳтиёжларнинг биронтасини ҳам ҳақиқий йўл билан қондира олмайди. Бу ўринда савол туғилади, болаларнинг тобора ортиб бораётган турли эҳтиёжлари билан уларнинг тор имкониятлари ўртасидаги қарама - қаршилиқ қандай йўл билан ҳал қилинади? Бу қарама қаршилиқ фақатгина биргина фаолият орқали яъни боланинг ўйин фаолияти орқалигина ҳал қилиниши мумкин. Буни шу билан изоҳлаб бериш мумкинки, биринчидан, болаларнинг ўйин фаолияти қандайдир моддий маҳсулот ишлаб чиқаришга қаратилган фаолият эмас. Шунинг учун болаларни ўйинга ундовчи сабаб(мотив) келиб чиқадиган натижа билан эмас балки шу ўйин жараёнидаги турли ҳаракатларнинг мазмуни билан боғлиқдир. Иккинчидан эса, болалар ўйин жараёнида ўз ихтиёрларидаги нарсаларни, ўзларини қизиқтирган, аммо катталаргагина мансуб бўлган нарсаларга айлантириб, хоҳлаганларича эркин фаолиятда бўладилар. Болаларнинг ўйин фаолиятлари уларнинг жисмоний ва психик жиҳатдан уйғун

равишда ривожлантириш учун бирдан бир воситадир. Ўйин болалар ҳаётида шундай кўп қиррали фаолиятки, унда катталарга мансуб бўлган меҳнат ҳам, турли нарсалар ҳақида тафаккур қилиш, хом ҳаёл, дам олиш ва хушчақчақлик манбалари ҳам мужжасамлангандир, яъни мана шу жараёнларнинг барчаси ўйин фаолиятида аниқ бўлади. Шунини ҳам таъкидлаб ўтиш керакки ўйин фақат ташқи муҳитдаги нарса ҳодисаларни билиш воситасигина эмас, балки қудратли тарбия воситаси ҳамдир. Ижодий ва сюжетли ўйинларда болаларнинг барча психик жараёнлари билан биргаликда уларнинг индивидуал хислатлари ҳам шаклланади. Демак, боғчадаги таълим тарбия ишларининг муваффақияти кўп жиҳатдан болаларнинг ўйин фаолиятларини мақсадга мувофиқ ташкил эта олишга боғлиқдир.

Шундай қилиб, ўйин болалар ҳаёли томонидан яратилган нарса эмас, аксинча болалар ҳаёлининг ўзи ўйин жараёнида юзага келиб ривожланадиган нарсадир.

Боғча ёшидаги болаларнинг ўйин фаолиятлари ҳақида гапирар эканмиз, албатта уларнинг ўйинчоғи масаласига ҳам тўхтаб ўтиш лозим.

Болаларга ўйинчоқларни беришда уларнинг ёш хусусиятларини, тарққиёт даражаларини ва айти пайтда уларни кўпроқ нималар қизиқтиришини ҳисобга олиш керак.

Маълумки, 1-3 ёш болалар ҳали ташқи муҳитни жуда оз ўзлаштирганлар. Улар ҳали хаттоки нарсаларнинг рангини, ҳажмини ҳам яхши ажрата олмайдилар. Шунинг учун уларга кўғирчоқ билан бирга ҳар хил рангли қийқим, лахтақ матолар ҳам бериш керак. Айтиқса, қиз болалар ўз кўғирчоқларини ҳар хил рангли матоларга ўраб, рўмол қилиб ўратиб машқ қиладилар. Ўғил болаларга эса, ҳар хил рангли, бир-бирининг ичига сиғадиган қутича ўйинчоқларни бериш фойдалидир.

Ўйин фаолияти болаларни инсониятнинг ижтимоий тажрибасини эгаллашнинг фаол шакли бўлган таълим фаолиятига тайёрлайди. Одам бирданига ижтимоий тажрибани ўзлаштиришга кириша олмайди. Ижтимоий тажрибаларни фаол эгаллаш учун шахс аввало етарли даражада нутқни эгаллаган бўлиши, маълум малакалар, уқувлар ва элементар тушунчаларга эга бўлиши керак. Буларга бола ўйин фаолияти орқали эришади.

Ўйин фақат билиш жараёнларини такомиллаштирибгина қолмай балки боланинг хулқ-атвориға ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Боғча ёшидаги болаларда ўз хулқини бошқариш, кўникмаларини таркиб топтиришга боғлиқ психологик муаммони ўрганган олимлар фикрича, бирор мақсадга йўналтирилган машғулотга нисбатан ўйинда хулқ кўникмаларини олдинроқ ва осонроқ эгаллаш мумкин. Айтиқса, бу омил боғча ёши даврининг хусусияти сифатида ўзининг ёрқин ифодасини топади. Катта мактабгача ёшдаги

болаларда ўз хулқини ўзи бошқариш кўникмаси ўйин фаолиятида ҳам, бошқа шароитларда ҳам қарийб бараварлашади. Баъзида улар айрим вазиятларда, масалан, мусобақа пайтида ўйиндагига қараганда юқорироқ кўрсаткичга ҳам эришишлари мумкин. Юқоридаги мулохазалар асосида умуман айтганда, ўйин ва ўйин фаолияти болада ўз хулқини бошқариш кўникмаларини шакллантириш учун муҳим аҳамият касб этади.

Ўйин фаолияти орқали болаларда ҳаракатнинг янги кўриниши, яъни унинг фикрий, ақлий жиҳати намоён бўлади ва шунинг учун ўйин ҳаракатларини шакллантириш жараёнида болада фикрлаш фаолиятининг дастлабки кўриниши вужудга келади. Боланинг ақлий камол топишида ёки унинг умумий камолотида ўйиннинг муҳим аҳамият касб этиши худди мана шу далил орқали ўз ифодасини топади. Бола ўйин фаолиятида мактаб таълимига тайёрланиб боради, шу боисдан, унда ақлий ҳаракатларнинг яққол шакллари таркиб топа бошлайди. Ролли ўйин фақат алоҳида олинган психик жараён учун аҳамиятли эмас, балки болада шахс хусусият ва фазилатларини шакллантиришда ҳам зарурдир. Бинобарин, катта ёшдаги одамлар ролини танлаб, уни бажариш боланинг ҳиссий-туйғуларини қўзғатувчилар билан узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Чунки ўйин давомида болада ҳар хил хоҳиш ва истаклар туғила боради, булар бошқа нарсаларнинг ташқи аломатлари ўзига ром этиши сабабли ҳамда боланинг ихтиёридан ташқари, тенгдошларининг таъсири остида туғилади.

Ролли ўйин - боғча ёшидаги болаларнинг етакчи фаолиятидир. Ролли ўйин мазкур ёш давридаги болаларнинг энг муҳим фаолияти бўлиб, улар бундай ўйинда гўё катта ёшдаги одамларнинг барча вазифалари ва ишларини амалда бевосита бажарадилар. Шу боисдан ўйин фаолияти учун махсус яратиладиган шароитларда ижтимоий муҳит воқеалари, оилавий турмуш ходисалари, шахслараро муносабатларини умумлаштирган ҳолда акс эттиришга ҳаракат қиладилар. Болалар катталарнинг турмуш тарзи, ҳис-туйғуси, ўзаро муомала ва мулоқотларининг хусусиятларини, ўзига ва ўзгаларга, атроф-муҳитга муносабатларини яққол воқелик тарзида ижро этиш учун турли ўйинчоқлардан, шунингдек, уларнинг вазифасини ўтовчи нарсалардан ҳам фойдаланадилар. Аммо шуни ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, ижтимоий ва маиший воқеликнинг барча жабҳаларини камраб оладиган ролли ўйин уларда бирданига эмас, балки турмуш тажрибасининг ортиши, тасаввур образларининг кенгайиши натижасида вужудга келади, моҳияти ва мазмуни жиҳатидан оддийдан мураккабга қараб такомиллашиб боради.

Ролли ўйин фаолиятини вужудга келтирувчи энг зарур омиллардан бири - болада ўз хатти-ҳаракатларини катталар хатти-ҳаракати билан солиштириш, ундан нусха олиш, айнан унга ўхшатиш туйғусининг мавжудлигидир. Худди

шу сабабли катталар ва уларнинг хатти-ҳаракатлари боланинг ҳам ташқи, ҳам ички ибрат намунаси бўлади ва катталарнинг хулқ-атвори, юриш-туришининг ҳам объекти, ҳам субъекти ҳисобланади.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг меҳнат фаолиятининг хусусиятлари.

Болаларнинг меҳнат фаолиятларини узида қамраган машғулотлар асосан боғча ёшидаги даврдан бошланади. Бу ёшда болаларнинг меҳнатлари жуда содда ва элементар бўлса ҳам уларнинг психик тараққиётларида жуда катта аҳамиятга эгадир.

Боғча ёшидаги болалар билан ўтказиладиган суҳбатлар натижасида болаларда меҳнатга нисбатан ижобий муносабат, меҳнат қилиш даставвал болаларнинг ўйинларида намоён бўлади. Болалар катталарнинг меҳнат фаолиятларини ўзларининг ўйинларида тақлидан тақрорлаш билан чекланиб қолмай, балки катталар меҳнатида бевосита қатнашиш учун ҳаракат қила бошлайдилар.

Боғча ёшидаги болаларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялашда уларни иноқ жамоага уюштириш катта аҳамиятга эгадир. Жамоа бўлиб меҳнат қилишда тарбиячи ҳар бир болага маълум бир меҳнатни бажаришни буюради. Ана шу тариқа болалар жамоа бўлиб меҳнат фаолияти билан шуғулланадилар. Масалан: катта гуруҳ болалари жамоа бўлиб навбатчилик қиладилар. Бунда бир бола столга дастурхон ёзиб чиқса, иккинчиси қошиқ ва вилкаларни қўйиб чиқади, учинчи бола эса стулчаларни қўйиб чиқса, тўртинчи бола столга нонларни қўйиб чиқади. Боғчада навбатчиликка ўрганган болалар оилада ҳам ёрдамлашадиган бўладилар.

Умуман ўрта ва катта ёшдаги боғча болаларига оилада кучлари етадиган меҳнат топшириқларини бериш керак. Бу уларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялашда ва уларни айрим меҳнат малакаларини ҳосил бўлиши учун жуда катта имкониятлар яратади. Ижтимоий фойдали меҳнатда иштирок этадиган болани кейинчалик меҳнатга жалб қилиш жуда осон бўлади.

Боғчада болалар жалб қилинадиган меҳнат фаолиятининг тури жуда хилма-хилдир. Масалан: табиат бурчагидаги жонивор ёки ўсимликларни парвариш қилиш, боғча ҳовлисида ишлаш, ошхонада ва гуруҳда навбатчилик қилиш, кичкинтойларни кийинтиришга ёрдам бериш ва бошқалар.

Ўрта ва катта гуруҳ болалари меҳнат фаолиятини ўйиндан батамом фарқлаб, унга нисбатан жиддий муносабатда бўла бошлайдилар. Улар меҳнатдан келиб чиқадиган натижани, яъни меҳнатнинг ижтимоий моҳиятини, ким учун, нима учун лозимлигини тушунадилар. Улар катталарнинг оиладаги уй - рўзғор ишларига зўр иштиёқ билан ёндашадилар, кичкинтойлар учун қоғоз, картон ва пластилидан турли ўйинчоқлар ясайдилар. Педагогик жиҳатдан тўғри ташкил қилинган меҳнат фаолияти болаларнинг ҳар томонлама,

ҳам жисмоний, ҳам психик, ҳам эстетик, ҳам ахлоқий томондан баркамол ривожланишларига жуда катта таъсир кўрсатади.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг меҳнат фаолиятининг хусусиятлари.

Намуна:

Илк ёшдаги болалар меҳнати		Ўрта гуруҳ болалари меҳнати		Катта гуруҳ болалари меҳнати	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги
Хулоса:					

Болаларнинг шахсий ва ижтимоий тайёргарлиги

Шахс бу - маълум бир инсоннинг психобиологик ва ижтимоий-психологик қобилиятларнинг уйғунлиги ҳисобланади. Биз жамият, тарбия, таълим, муомала, ўзаро таъсирланиш таъсирида шахсга айланамиз. Шахс бўлмоқ - бу ҳамма вақт ўз устида ишлаш, ўз хулқ - атвори устида ишлаш деганидир.

Шахс онтогенезида қуйидагича шаклланади:

I босқич - шахснинг асосий стереотипи шаклланиши. Уч ёшга келиб, болада узи ва борлиқ ҳақида тасаввур шаклланади. 3-5 ёшда эса болада “Мен” олмоши ишлатилади. 7 ёшга келиб, “танаси” ҳақида, ўнг ва чап томонлар (тананинг) ҳақида тасаввурлар шаклланади; 7-11 ёшдан бошлаб бола ўз фаолиятини мияда режалаштира олади.

II босқич - шахс стереотипи шаклланади (15-16 ёшгача). Индивидуаллик кўпроқ юзага чиқади. Абстракт тушунчалардан кенг фойдаланилади.

III босқич - шахснинг ижтимоий стереотипининг шаклланиши (16-21 ёш) атрофдаги олам билан инсоннинг муносабатларида анланганлик ҳисси шаклланади, ўз ўзини англаш ва юқори даражали эмоциялар (этик, эстетик, интеллектуал) шаклланади.

Психик ривожланиш ва бу ўзгаришларга сабаб бўладиган кучлар ўртасидаги муносабат қонунларини ўрганиш ёш даврлари психологияси ва педагогик психология фанининг муҳим ва долзарб муаммоларидан биридир.

Инсон шахсининг психик ривожланиши ва унинг шаклланиши мураккаб тадқиқот жараёнидир. Зеро, унинг узига хос хусусиятлари ва қонуниятларини асосли илмий билиш, ўқувчи шахсига педагогик жихатдан таъсир кўрсатишнинг зарур шартидир.

Инсон шахси тузилишида биологик (табiiй) ва ижтимоий омилларнинг ўзаро нисбати масаласи ҳозирги замон психологиясидаги энг мураккаб ва мунозарали масалалардан биридир.

Психологияда шахсда иккита омил- *биологик* ва *ижтимоий* омиллар таъсири остида шаклланган иккита асосий кичик структура борлигини алоҳида таъкидлайдиган назария сезиларли ўрин эгаллайди.

Инсоннинг психик тараққиётида ва шахсий сифатларининг таркиб топишида ташқи, ижтимоий муҳит ва тарбиянинг роли ҳал етувчи аҳамиятга эгадир. Лекин, инсон шахсининг таркиб топиши, юқорида айтиб ўтганимиздек, фақат шу иккита факторга эмас, балки учинчи бир факторга ҳам боғлиқдир. Бу фактор наслий йўл билан айрим анатомик ва биологик хусусиятларнинг таъсиридир.

Одамга наслий йўл билан айрим анатомик ва биологик хусусиятлар берилади. Масалан: танасининг тузилиши, сочи ва кўзларининг ранги, овози, гапириш услублари, айрим ҳаракатлари туғма равишда берилиши мумкин. Лекин, шуни ҳеч қачон эсдан чиқармаслик керакки, одамга ҳеч вақт унинг психик хусусиятлари, яъни унинг ақлий томонлари билан боғлиқ бўлган сифатлари наслий йўл билан берилмайди.

Ниҳоят, нодир ҳолларда айрим қобилиятлар, масалан, мусиқа, математика қобилиятларда наслий йўл билан берилиши мумкин. Бундай имкониятларнинг амалга оширилиши, яъни рўёбга чиқиши учун албатта, маълум шароит бўлиши керак.

Ҳозирги кунда халқимиз орасидан етишиб чиққан истеъдодли олимлар, муҳандис-иҳтирочилар, ёзувчи ва шоирлар, давлат ва жамоат арбоблари, истеъдодли артистлар, рассомлар ва бошқа кишиларимизга наслий йўл билан берилган барча имкониятларнинг рўёбга чиқиши учун ҳар қандай шароит майдонга келганлигини далили бўла олади.

Болалар мактаб ёшига етгач, шахс шаклланишининг янги мазмуни бошланади. Кичик мактаб, ўсмирлик ва катта мактаб ёши даврларида шахс шаклланишининг юқори босқичи намоён бўлади.

Конфуций: **«Эскини ўзлаштирган ва янгини тушунишга қодир инсонгина тарбиячи бўла олади»** деган эди. Мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ бутун мамлакат миқёсида таълим-тарбия, илм-фан, касб-ҳунарга ўргатиш соҳаларини ислоҳ қилишга ниҳоятда катта зарурат сезила бошлади. Бугунги кунда тарбия жараёнида ҳам қатор ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Шунини таъкидлаш лозимки, маърифат халқимиз, миллатимиз қонидадир. Анъанавий шарқона қарашга кўра, маърифатлилик фақат билим ва малака эмас, айна пайтда чуқур маънавият ва гўзал ахлоқ дегани ҳамдир.

Бир ижтимоий жамиятнинг иккинчисига алмашиши, шунингдек, миллий мустақиллик ва унинг неъматлари, республикамиз фуқароларида туб

ўзгаришларни вужудга келтирмоқда. Миллий туйғу, қиёфа, характер, таъб, куй, рақс, маънавият, қадрият ҳамда руҳият таъсири остида ўзининг туб моҳиятини акс эттира бошлади. Ўтмишнинг бой мероси, унинг анъаналари миллий истиқлол туфайли ўз эгаларига қайтариб берилди.

Фуқароларнинг ижтимоий онги аста-секин ўзгариб бориши натижасида этнопсихологик хусусиятлар тиклана бошлади, миллий, умумбашарийлик хислатлари ўртасида адолатлилик, тенг ҳуқуқлилик алоқалари ўрнатилмоқда.

XXI асрда шахс шаклланишида, унинг тарбияланганлик даражасини ортишида диннинг, хусусан «Ҳадис» илмининг аҳамияти каттадир. Шахслараро муносабатда тенглик, ғамхўрлик, самимийлик, ўзаро ёрдам, симпатия, антипатия, ҳамдардлик, севги-муҳаббат сингари миллий хусусиятларни таркиб топтиришда ҳадисларнинг роли янада ортади.

Ўзбек оиласида тарбия моҳияти, мазмуни тарбиянинг кундалик режаси, болаларга таъсир ўтказиш воситасини танлаш ва ундан унумли фойдаланиш узига хос хусусиятга эга, чунки унинг асосида халқ анъаналари ётади.

Мактабгача ёшдаги болалар инқирози.

Психология фанида ёш даврларини табақалаш муаммоси дастлаб Л.С.Виготский, П. П. Блонский, Б. Г. Ананьев сингари йирик психологларнинг асарларида ўз аксини топа бошлаган. Кейинчалик бу муаммо билан шуғулланувчилар сафи ортиб борди, шу боис ёш даврларини таснифлаш муаммоси узининг келиб чиқиши, илмий манбаи, ривожланиш жараёнларига ёндашилиши нуқтаи назаридан бир-биридан кескин фарқ қилади.

Ҳозирги вақтда ёш даврларини табақалаш юзасидан мулоҳаза юритишда олимларнинг илмий қарашларини муайян гуруҳларга ажратиш ва уларнинг моҳиятини очиш мақсадга мувофиқдир.

Л.С.Виготский психологларнинг ёш даврларини табақалаш назарияларини танқидий таҳлил қилиб, муайян ривожланишни вужудга келтирувчи рухий янгиланишларга таяниб, ёш даврларини куйидаги босқичларга ажратади;

- Чақалоқлик даври инқирози.
- Гўдаклик даври - 2 ойликдан 1 ёшгача. Бир ёшдаги инқироз.
- Илк болалик даври - 1 ёшдан 3 ёшгача - 3 ёшдаги инқироз.
- Мактабгача давр - 3 ёшдан 7 ёшгача - 7 ёшдаги инқироз.
- Мактаб ёши даври - 8 ёшдан 12 ёшгача- 13 ёшдаги инқироз.
- Пубертат (жинсий етилиш) даври - 14 ёшдан 18 ёшгача, 17 ёшдаги инқироз.

Л.С.Виготский узининг ёш даврларини табақалаш назариясини илмий асослаб, таърифлаб бера олган. Олим энг муҳим психик янгиланишлар ҳақида илмий ва амалий аҳамиятга молик мулоҳазалар билдирган. Бироқ, бу

мулохазаларда анча мунозарали, баҳсли ўринлар ҳам мавжуд.

Умуман Л.С.Виготскийнинг ёш даврларини табақалаш назарияси илмий-тарихий аҳамиятга эга, унинг ривожланишни амалга оширувчи инқирозлар тўғрисидаги мулоҳазали ва олға сурган ғоялари ҳозирги куннинг талабларига мосдир.

Д.Б.Элькониннинг таснифи етакчи фаолият (А.Н.Леонтьев) назариясига, яъни ҳар қайси ривожланиш палласида бирор бир фаолиятнинг устунлик қилиши мумкинлигига асосланади. Етакчи фаолиятнинг инсон шахс сифатида камол топишидаги роли, назариянинг асосий моҳиятини ташкил қилади.

Д.Б.Эльконин ёш даврларини қуйидаги босқичларга ажратишни лозим топади:

- Гўдаклик даври - туғилгандан 1 ёшгача - етакчи фаолият - бевосита эмоционал мулоқот;
- Илк болалик даври - 1 ёшдан 3 ёшгача - етакчи фаолият - предметлар билан нозик ҳаракатлар қилиш;
- Макгабгача давр - 3 ёшдан 7 ёшгача - ролли ўйинлар;
- Кичик мактаб ёши даври - 7 ёшдан 10 ёшгача - ўқиш;
- Кичик ўсмирлик даври -10 ёшдан 15 ёшгача - шахснинг интим (дилкаш, самимий) мулоқот;
- Катта ўсмирлик ёки илк ўспиринлик даври - 16 ёшдан 17 ёшгача; - етакчи фаолият - ўқиш, касб танлаш даври.

Ёш даврлари психологиясида бир неча кичик кризислар (инқирозлар) ва катта кризислар мавжуд.

Ёш инқирози - бу ёш босқичларидаги ўтиш қийинчиликларидир.

Кичик кризисларга қуйидагилар киради:

- 1 ёш кризиси
- 7 ёш кризиси
- 17-18 ёш кризиси

Катта кризисларга қуйидагилар киради:

- Чақалоқлик кризиси
- 3 ёш кризиси
- 13-14 ёш кризиси

Чақалоқлик даври инқирози

Бу даврда мулоқот эмоционал-ижобий характерга эга бўлиши керак. Бу эса болада эмоционал ижобий характер, эмоционал – ижобий тонус шакллантиради ва болада ҳам психик, ҳам жисмонан соғлом бўлади.

Болани онадан бу даврда айириш бола психик ривожланишида жиддий

бузилишига олиб келади ва бу боланинг бутун ҳаётигатаъсир қилади. Болани онадан айириш билиш жараёнларининг ривожланишига, эмоционал ривожланишига таъсир қилади.

1 ёш инқирози

Бу давр ривожланишининг ижтимоий ситуацияси қуйидагилардан иборат: **бола – предмет – катта одам**. Бу даврда бола диққат эътибори предметга қаратилган бўлади. Бундан ташқари бу даврда идрок, интеллект ва нутқ фаолиятлари ривожланади.

3 ёш инқирози

Бу давр кризиси ҳақида Эльда Геппер “Уч ёшли бола шахси ҳақида” илмий ишида бир неча муҳим белгиларни кўрсатиб ўтган:

- Негативизм. Катталарнинг баъзи талабларига бола умуман риоя қилмайди.
- Ўжарлик. Шахсий фикрга эга бўлиб, бола ўз фикри ва талабларини қилдиради. У билан ҳисоблашишини хоҳлайди.
- Катталарни тан олмаслик.
- Қаршилик – ота-оналар билан уришишда намоён бўлади.
- Мустақиллик. Мустақилликка интилиш.

Бу кризис даврида боланинг мустақил фаолият юрита олиш, катталарга тақлид қилиш каби хусусиятлари билан ажралиб туради.

7 ёш инқирози

Бу даврда бола ўзлигини йўқотиб қўяди. Мактабгача таълим муассасидан янги ижтимоий муҳит-мактабга келади. Бу даврда боланинг интеллектуал ва ақлий имкониятлари баҳоланади. Ўз-узини баҳолаш ривожланади. Болага бу вақтда тўғри ижобий – муносабатда бўлиш, меҳр-муҳаббат бериш, бу кризисдан осон ўтишга ёрдам беради.

13-14 ёш ўсмирлик даври инқирози

Ўсмирлик даврида шахс дунёқараши, мулоқот доираси кенгайди. Бу даврда ўсмир уятчан, тез ҳафа бўлувчан, агрессив, кескин ҳаракатлар қилувчи бўлади. Ўсмирлик даврини болани иккинчи психологик туғилишига қиёсласа бўлади. Ўсмир ўз “Мен”ини йўқотиб қўйишдан кўрқади. Кўпинча ота-оналар қуйидагилардан норози бўладилар, шикоят қилишади:

Болани мактабда ва уйда ўзини тутиши (бошқариб бўлмайди, тарбиясиз)

- Характеридан – агрессив, биринчи ўринга ўз эҳтиёжларини қўяди.

17-18 ёш даври кризиси

Бу давр кризиси мактаб даври тугаб, янги катта ҳаётга қадам қўйиш билан белгиланади. 17 ёш кризиси турли хил кўрқувлар билан ҳам белгиланади. Қилинган танлов тўғрилигини, янги ҳаёт, хатолар қилиб қўйиш каби кўрқувлар жуда кучли бўлади. Юқори хавотирланиш ва кўрқув невротик реакция, гастрит,

нейродермит, бош оғриғи, босим (давление) ва сурункали касалликларни келтириб чиқаради.

Ҳар бир ота-оналарга, ўқитувчи-мураббийларга ёш даврлари психологияси, ундаги инқирозларни билишлари тавсия этилади. Чунки бу инқироз даври белгиларини билиб, болага тўғри муносабатда бўлиш, унга йўл-йўриқлар ва маслаҳатлар бериш мумкин. 6-9 ёшда болада ўйин орқали англаш фаолият доминант бўлади. Бола учун ўйин оламни англаш учун энг муҳим усул ҳисобланади. Ўйин орқали бола ижодий ва ақлий қобилиятларни ривожлантиради, муомалага киришади ва янги ижтимоий ролини ўзлаштиради.

Ота-оналар ва ўқитувчиларга: иложи борича ижодий ўйинларни кўпайтиринг. Болани кун тартибини шундай тақсимлангки, ўйин учун вақт қолсин.

13-14 ёшда эса болалар ҳамма нарсани солиштириб ўргандилар. Бу пайтда бола ҳаётида тенгдошлари кўпроқ роль ўйнайди. У кўпинча ўз муваффақиятларини бошқа болаларники билан солиштиради. Кўпчиликда фақат битта дўсти билан мулоқотда бўлиш эҳтиёжи пайдо бўлади. Ота-оналар ва ўқитувчиларга: болангизни севишингизни айтишдан чарчаманг ва бу олган баҳорига боғлиқ эмаслигини такрорлашдан чарчаманг. Уни мақташни унутманг. Дўстона мулоқот эҳтиёжини ҳурмат қилинг.

17 ёшда болада мулоқот эҳтиёжи муҳим ўрин эгаллайди. Катта бўлиб қолган болага дўстлар жамоаси, коллектив оламда ўз ўрнини топиш учун керак бўлади. Ўқиш энди мулоқот учун баҳона.

Ота-оналар ва ўқитувчиларга: унинг қарашларини танқид қилманг, сабр қилинг, ўзлаштиришнинг пасайишидан чўчиманг. Болага вақт беринг, яхши ўқиш узига кераклигини тушуниб англаб олсин.

2-амалий машғулот: Болаларни таълим жараёнига психологик жиҳатдан тайёрлаш

Режа:

1. Болаларни мактабга ақлий ва ижтимоий-психологик тайёрлашнинг психологик томонлари.

2. Болаларни турли муносабат шакллари ва билиш фаолиятига тайёрлаш.

3. Болаларнинг мактабга тайёргарлигини аниқлашда психодиагностика методларидан фойдаланиш

Болаларни мактабга ақлий ва ижтимоий-психологик тайёрлашнинг психологик томонлари

Мактабга бориш болаларнинг ҳаётида жуда катта воқеадир. Мактаб ҳаёти болаларга янги бир дунёни очиб беради, мактаб даврида болаларнинг асосий

фаолиятлари ўзгаради. Энди болаларнинг асосий фаолиятлари, асосий вазифаси ва ижтимоий бурчи ўқиш бўлиб қолади.

Боланинг мактабда муваффақиятли ўқиши нафақат унинг ақлий ва жисмоний тайёргарлиги, балки шахсий ва ижтимоий-психологик тайёргарлигига ҳам боғлиқ. Мактабга ўқиш учун келаётган бола янги ижтимоий мавқеини - турли мажбуриятлари ва ҳуқуқлари бўлган ва унга турли талаблар қўйиладиган - ўқувчи мавқеини олиш учун тайёр бўлиши лозим. Катта боғча ёшдаги болалар асосан мактабда ўқиш учун эҳтиёж сезадилар лекин бу хоҳиш ва эҳтиёж мотиви турлича бўлиши мумкин. “Менга чиройли форма ва дафтар қалам ва ручкалар сотиб олиб беришади”, “Мактабда ўртоқларим кўп бўлади ва мен улар билан мазза қилиб ўйнайман”, “Мактабда ухлатишмайди”, “Мактаб ташки жиҳозлари шубҳасиз катта мактабдаги болаларни жуда қизиқтиради, лекин бу мактабда муваффақиятли ўқиш учун асосий мотив бўла олмайди”, “Мен отамга ўхшаган бўлишим учун ўқишим керак”, “Ўзишни жуда яхши кўраман”, “Ўқишни ўрганаман”, “Мактабда қийин мисолларни ечишни ўрганаман”. Ушбу хоҳиш ва ҳаракат боланинг мактабда муваффақиятли ўқиши учун табиий равишда асос бўла олади. Боланинг энди ўзини катта бўлганини, боғча боласи эмас, балки маълум бир мажбуриятлари бор бўлган ўқувчи бўлишини англаши, жиддий фаолият билан шуғулланаётганлигини билиши ниҳоятда муҳим. Боланинг мактабга боришни истамаслиги ҳам салбий ҳолат ҳисобланади. Мактабда шахсий ва ижтимоий-психологик тайёргарлик болаларда тенгдошлари, ўқитувчилари билан муносабатга кириша олиш хусусиятини шакллантиришни ҳам ўз ичига олади. Хар бир бола болалар жамоасига қўшила олиши, улар билан ҳамкорликда ҳаракат қила олиши баъзи вазиятларда уларга ён босиб, бошқа вазиятларда ён босмасликка эриша олиши зарур, ушбу хусусиятлар боланинг мактабдаги янги шароитларга тез мослаша олишини таъминлаб беради. 6-7 ёшли болалар ўқишдаги асосий қийинчилик шундан иборатки, кўпинча бу ёшдаги болалар ўқитувчини узоқ вақт давомида эшита олмайдилар. Ўқув ҳаракатларига узоқ вақт диққатларини қарата олмайдилар. Бунга сабаб фақат шу ёшдаги болаларда ихтиёрий диққатнинг ривожланмаганлигида эмас, балки боланинг катталар билан мулоқотга кириша олиши хусусиятига ҳам тўла боғлиқ. Чунки шу хусусияти ривожланган болалар эркин мулоқотга кириша оладилар, қизиқтирган нарсалар ҳақида сўрай оладилар. Натижада уларнинг ўқишга бўлган қизиқишлари ортади ва ўқитувчи гапираётган нарсаларни диққат билан узоқ вақт эшита оладилар. Демак, боланинг мактабга тез мослашиши ва муваффақиятли ўқишида шахсий ва ижтимоий-психологик тайёргарлигининг ҳам аҳамияти жуда катта.

Болаларни турли муносабат шакллари ва билиш фаолиятига тайёрлаш.

Мактабга бориш болаларнинг ҳаётида жуда катта воқеадир. Мактаб ҳаёти болаларга янги бир дунёни очиб беради, мактаб даврида болаларнинг асосий фаолиятлари ўзгаради. Энди болаларнинг асосий фаолиятлари, асосий вазифаси ва ижтимоий бурчи ўқиш бўлиб қолади.

6-7 ёшли болалар учун янги фаолият бўлган ўқиш улардан янги сифат, янги хусусиятларга эга бўлишларини талаб этади. Ўқиш фаолияти учун болаларда барқарор диққат, ўткир зеҳн, мустақиллик, ишчанлик ва батартиблик хислатлари бўлиши керак. Боғчадан мактабга ўтишлари натижасида катталар билан бўлган муносабатларида ҳам бирмунча ўзгаришлар юз беради. Шунини ҳам назарда тутиш керакки, бола мактабга ўтиши билан унинг ижтимоий ҳолатида ҳам ўзгариш рўй беради, чунончи мактаб ёшига яқинлашган болалар боғчада «катта» деб ҳисобланадилар. Мактабга ўтгач, улар яна «энг кичкиналар» қаторига тушиб қоладилар.

Мактабгача таълимда болаларнинг жисмоний жиҳатдан ўсишларига қанчалик эътибор берилса, уларнинг ақлий ва ахлоқий ўсишларига ҳам шунчалик эътибор берилади. Уларнинг мактабга чиқишлари доимо назарда тутилиб, ўтказиладиган турли дидактик машғулотларда болаларнинг идроклари, тасаввур ва хотиралари, ҳаёл ҳамда тафаккурлари, иродалари системали тарзда тараққий эттириб борилади.

Болаларни мактабдаги ўқиш жараёнига тайёрлашда уларнинг нутқини ўстириш жуда зарур асосий шартлардан биридир. Шунинг учун катта гуруҳ болаларини мактабдаги ўқишга тайёрлашда ўз она тилларини яхши ўрганишларига, яъни сўз бойлигини орттиришга, тўғри талаффуз ва тўла ҳамда тўғри жумла туза олишларига аҳамият бериш керак. Болаларнинг ташқи олам ҳақида тасаввурларни кенгайтириш, бойитиш ишлари улар нутқини ўстириш асосида олиб борилиши лозим.

Шу нарса диққатга сазоворки, ҳамма мактабагача таълим муассасаларидаги мактаб ёшига тўлган болалар мактабдаги ўқишга баравар тайёр бўлавермайдилар. Айрим болалар мактабга келгач, янги шароитга тез киришиб кета олмайдилар. Уларда ўқиш учун қандайдир бир хусусият етишмаётгандек кўринади. Бу ўринда шундай бир савол туғилади. Болаларни қай пайтда психологик жиҳатдан мактабдаги ўқишга тайёр деб ҳисоблаш мумкин? Айрим психологларнинг фикрича, бола мактабда ўқиши учун атрофдаги нарса ва ҳодисаларга доир анчагина тасаввурларга эга бўлиши ҳамда маълум даражада ақлий жиҳатдан ўсган бўлиши лозим. Бироқ ҳаётда шундай воқеалар учрайдики, анчагина тасаввур бойлигига эга бўлган ва ҳаттоки ёзиш ҳамда ўқишни биладиган болалар ҳам мактабдаги ўқишга тайёр бўлмайдилар. Улар мактаб ва ўқитувчининг талабларини бажара олмайдилар. Аксинча, айрим болалар етарли тасаввур бойлигига эга бўлмасалар ҳам, мактабда ўқиб кета

оладилар.

Болаларда 5-6 ёшдан бошлаб шахсий онг таркиб топа бошлайди. Бу шундай ҳолларда кўринадики, болалар ўзлари яшаб турган ижтимоий муҳитдан ўз ўринларини белгилашга, катталар билан янада яқинроқ, янада тўлароқ муносабатлар системасини ўргатишга интиладилар. Катта гуруҳ болалари мактабга ўтишдан анча илгарийёқ мактаб ҳақида орзу қила бошлайдилар. Мактабнинг қандай эканини катталардан тез-тез суриштириб турадилар. Мактабга бориш вақтларини аниқ билишга ҳаракат қиладилар. Катта ёшдаги боғча болаларининг мактабга интилишлари ижтимоий муносабатлар системасидан янгини эгаллашга бўлган интилишларининг конкрет ифодасидир.

Етти ёшга тўлиш даври болаликнинг тугалланиши даврига тўғри келади. Худди ана шу даврдан бошлаб болаларда ўз-ўзини англаш таркиб топа бошлайди. Шунинг учун болаларнинг етти ёшга тўлган давридан бошлаб тизимли равишда ўқишга бориши мақсадга мувофиқдир. К.Д.Ушинскийнинг фикрича, боланинг мактабдаги ўқиш фаолиятига тайёрлиги айрим психик жараёнларнинг тараққиёт даражаси билан эмас, балки бола шахсининг умумий тараққиёт даражаси билан аниқланади.

Шундай қилиб, боланинг мактабдаги ўқишга тайёрлиги шахснинг ижтимоий етуклик босқичларидан биридир. Лекин ижтимоий тараққиётнинг бундай етуклик босқичига бола ўз-ўзидан кўтарилмайди, уни бу босқичга таълим муассасасидаги ва оиладаги бутун таълим-тарбия жараёни кўтаради.

***Кичик мактабгача ёш давридаги болаларнинг психологик хусусиятлари
(тайёрлов гуруҳи)***

Кўрсаткичлар	6-7 ёш
Тафаккур	Мантиқий тафаккур элементлари кўргазмали-образли тафаккур асосида ривожланади
Нутқ	Ички нутқнинг ривожланиши
Билиш жарёнларининг ихтиёрийлиги	Ихтиёрийликнинг ҳаракат қилиш ва ўзлаштириш жараёнини концентратлаш сифатида шаклланишининг бошланиши
Физиологик таъсирчанлик	Индивидуал, кўпчиликда паст даражада
Билиш объекти	Предмет ва ҳодисалар ўртасидаги сабаб-оқибатли боғланиш
Билиш усуллари	Мустақил фаолият, катталар ва тенгдошлари билан билишга оид мулоқот
Муваффақият шарти	Шахсий кенг дунёқараш, бирор бир ишдаги билим
Мулоқот шакли	Вазиятдан ташқари-шахсий

Тенгдошлар билан муносабат	Сухбатдош, фаолиятдаги шериклик
Катталар билан муносабат	Эмоционал қўллаб-қувватлаш манбаси
Низолар	7 ёшларда-инқироз, ижтимоий ролнинг алмашиниши
Эмоциялар	Олий ҳисларнинг ривожланиш.
Ўйин фаолияти	Узоқ ўйинли бирлашув; ўз хулқ-атворини ролга мувофиқ равишда мослаштира олиш кўникмаси

Болаларнинг мактабга тайёргарлигини аниқлашда психодиагностика методларидан фойдаланиш

Боланинг мактабда муваффақиятли ўқиши кўп жихатдан уларнинг мактабга тайёргарлик даражаларига боғлиқ. Бола аввало мактабга жисмоний жихатдан тайёр бўлиши керак. 6 ёшли болаларнинг анатомик-физиологик ривожланиши ўзига хос тарзда кечади. Бу ёшда бола организми жадал ривожланади.

Унинг оғирлиги ойига 150 дан 200 гача, бўйи эса 0,5 см гача кўпаяди. 6 ёшли болалар турли тезликларда, тез ва енгил югура оладилар. Улар сакраш, конькида югуриш, чанғида учиш, сузиш сингари ҳаракатларни ҳам бемалол бажаришлари мумкин. Мусиқа бўйича машғулотларда эса хилма-хил ритмик ва пластик ҳаракатларни бажарадилар, турли машқларни аниқ, тез, енгил ва чаққон бажара оладилар.

6-7 ёшли болалар нерв системасини мустахкамлаш, уларни сурункали касалликлардан халос этиш, кўриш ва эшитиш қобилиятига алохида эътибор бериш, шунингдек, умуртқа поғонасининг тўғри ривожланишига аҳамият бериш, ниҳоятда муҳимдир. Катталар шу ёшдаги болалар билан иш олиб борар эканлар, бу ёшдаги болалар организми хали ўсиши давом этаётганлигини доимо ҳисобга олишлари лозим. Масалан, болани мажбуран ёзишга ўргатиш хали бармоқ мускуллари тўлиқ ривожланмаганлиги сабабли уларга маълум даражада зарар келтириши, боланинг чиройли ёза олмаслиги эса, ўз-ўзидан болани ўзига нисбатан ишончини ёки ўқишга нисбатан қизиқишини камайишига олиб келиши мумкин.

Ақлий тайёргарлик. Кўпинча ақлий тайёргарлик дейилганда боланинг дунёқарашини, жонли табиат, инсонлар ва уларнинг меҳнатлари ҳақидаги билимларини тушунилади. Ушбу билимлар мактаб берадиган таълимга асос бўлиши мумкин, лекин сўз бойлиги, маълум хатти-ҳаракатларни бажара олиш лаёқати боланинг мактабга ақлий тайёргарлигининг асосий кўрсаткичи бўла олмайди. Мактаб дастури болалардан таққослай олиш, таҳлил эта олиш,

умумлаштира олиш, маълум бир хулоса чиқара олиш, шунингдек етарли даражада ривожланган бошқа билиш жараёнларини ҳам талаб этади.

Масалан, 6-7 ёшли бола табиат ҳақида айрим ходисаларнигина эмас, балки организмнинг табиат билан боғлиқлигини ва ўзаро таъсирини ҳам тушуниши ва ўзлаштириши мумкин. 6-7 ёшли болалар ақлий ривожланишнинг натижаси бўлиб, юқори даражада ривожланган кўргазмали образли тафаккур билан бола атроф оламдаги предметларнинг асосий хусусиятларини ва предметлар орасидаги боғлиқликни ажрата олишидир. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, кўргазмали-харакатли ва кўргазмали-образли тафаккур нафақат 6-7 ёшли болалар, балки кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ҳам ақлий ривожланишида асосий вазифани бажаради.

Айрим психологларнинг фикрича, бола мактабда ўқиши учун атрофдаги нарса ва ходисаларга доир анчагина тасаввурларга эга бўлиши ҳамда маълум даражада ақлий жиҳатдан ўсган бўлиши лозим. Бироқ у ҳаётда шундай воқеалар учрайдики, анчагина тасаввур бойлигига эга бўлган ва ҳаттоки ёзиш ҳамда ўқишни биладиган болалар ҳам мактабдаги ўқишга тайёр бўлмайдилар. Улар мактаб ва ўқитувчининг талабларини бажара олмайдилар. Аксинча, айрим болалар етарли тасаввур бойлигига эга бўлмасалар ҳам, мактабда ўқиб кета оладилар. Лекин, бундан мактабдаги ўқиш жараёни учун маълум даражада ақлий жиҳатдан ўсган бўлиш мактабда дастлаб ўқиб кетиш учун энг зарур шартлардан биридир. Лекин бу боланинг ўқишга тайёр эканлигини аниқлашдаги ҳал қилувчи омил эмас, чунки бу ерда ёш масаласи ҳам бор. Бошқа бир олимлар, боланинг ўқишга тайёр эканини аниқлашдаги асосий нарса ирода сифатларининг этилганлигидир, дейдилар. Бу фикр бир ёқламаликка йўл қуйишдан бошқа нарса эмас.

Боланинг етти ёшга тўлиши билан шу даврдан бошлаб болаларда ўз-ўзини англаш таркиб топа бошлайди. Шунинг учун болаларнинг етти ёшга тўлган давридан бошлаб системали суратда ўқитишга ўтиш мақсадга мувофиқдир. К.Д.Ушинскийнинг фикрича, боланинг мактабдаги ўқиш фаолиятига чиқмайди. Аксинча, бирор мақсад ҳаракат давомида белгиланади. Уларнинг мақсадлари ҳам жуда тез ўзгариб туради. Шунинг учун улар кўпинча бошлаган ишларини охирига етказмай, бир ишдан иккинчи бир тамомила бошқа ишга ўтиб кетаверадилар. Бунинг асосий сабаби шундаки, кичик ёшдаги боғча болаларининг ихтиёрсиз ҳаракатларида ҳиссиёт жуда катта ўрин эгаллайди. Бу ёшдаги болалар ўзларида туғилган бир талай ҳиссиётлар таъсири билан бир мақсадни белгилайдилар. Агар болаларнинг олдиларига қуйилган мақсад уларга қаттиқ таъсир қилиб, ҳиссиётларини уйғотса, бундай пайтда болалар ўзларига хос равишда ирода кучи ва қатъийлик кўрсатишлари мумкин.

Болаларда 5-6 ёшдан бошлаб шахсий онг таркиб топа бошлайди. Бу

шундай ҳолларда кўринадикки, болалар ўзлари яшаб турган ижтимоий муҳитдан ўз ўйинларини белгилашга, катталар билан янада яқинроқ янада тўлароқ муносабатлар системасини ўргатишга интиладилар. Катта гуруҳ болалари мактабга боришдан анча илгарийёқ мактаб ҳақида орзу қила бошлайдилар. Мактабнинг қандай эканини катталардан тез-тез,суриштириб турадилар. Мактабга бориш вақтларини аниқ билишга ҳаракат қиладилар. Агар бирор ўртоқлари мактабга ўтиб кетса, жуда хаваслари келиб, ўзлари боғчада қолганларидан ўксиниб кетадилар. Катта ёшдаги боғча болаларининг мактабга интилишлари ижтимоий муносабатлар тизимидан янгини эгаллашга бўлган интилишларининг конкрет ифодасидир.

Шундай қилиб, боланинг мактабдаги ўқишга тайёрлиги шахсининг ижтимоий етуклик босқичларидан биридир. Лекин ижтимоий тараққиётнинг бундай етуклик босқичига бола ўз-ўзидан кўтарилмайди. Уни бу босқичга боғчадаги ва оиладаги бутун таълим тарбия иши кўтаради. Бола етти ёшга тўлганда жисмоний жиҳатдан анча ўсади, ўзини идора қилишга, ножуя хатти-ҳаракатлардан ўзини тийишга, хулқ-атвор қоидаларини ўзлатиришга ҳаракат қилади. У ўзини эплай бошлайди, ўз кучига яраша меҳнат қила олади, масалан, болалар боғчасида навбатчилик вазифасини бемалол уддалайди. Жамоада яшашга кўника бошлайди. Боланинг турмуш тажрибаси тобора ортади, Кўп нарсаларнинг номини ва улардан қандай фойдаланишни билади. Хотираси ва тасаввурлари ўсиб, кўпгина шеър ва ҳикояларни ёддан билиб олади. Боланинг нутқи маълум даражада усган бўлади, у ўз уртоқлари ва катталар билан эркин сухбат қила олади. Етти ёшли болаларнинг ҳис-туйғулари анча ўсади. Хайрихоҳлик, раҳмдиллик, ўртоқлик каби ҳис-туйғулар мустаҳкамлана бошлайди.

Бу даврда болада турли ҳаракатлар мустаҳкамланади, у қайчи, игна, қалам каби қуроллардан фойдаланиш малакасини эгаллай бошлайди. Бироқ бу даврда ҳам болада ҳали беихтиёр фаоллик анча устун туради. Шу сабабли болани қизиқтирадиган ёки унга кучли таъсир қиладиган нарсалар унинг диққатини жалб қилади. Бу ёшда ҳам ўйин жуда катта роль ўйнайди. Ўйин жараёнида бола ўзини идора қилишга, ўз ҳаракатларини ўйин қоидаларига бўйсундиришга, жавобгарликка, жамоа манфаатини устун қўйишга одатланади. Бу хислатлар кейинчалик ўтиш меҳнатига ўтиш учун зарур бўлган хислатлардир. Ўйин жараёнида боланинг ақл-идроки, зехн ва бошқа психик хусусиятлари ўсади. Булар ўз навбатида, боланинг мактабда ўтиши учун психологик замин тайёрлайди. Бундай заминни тайёрлаш ва мустаҳкамлашда, албатта оилада ҳамда болалар боғчасида олиб бориладиган таълим тарбия ишлари ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир.

Етти ёшга тўлиб, мактабга чиққан болаларнинг психик жиҳатдан бундан

кейинги ўсиши мактабда ҳамда оилада олиб бориладиган таълим тарбия жараёнида амалга оширилади.

Таълимга психологик тайёрлик деганда боланинг объектив ва субъектив жиҳатдан мактаб талабига муносиблиги назарда тутилади. У мактаб таълимига аввал психологик жиҳатдан тайёрланади. Бинобарин, унинг психикаси билим олишга етарли даражада ривожланади. Шу ёшдаги бола идрокнинг ўткирлиги, равшанлиги, софлиги, аниқлиги, ўзининг қизиқувчанлиги, дилкашлиги, хайрихоҳлиги, ишонувчанлиги, тафаккурининг яққоллиги билан бошқа ёшдаги болалардан ажралиб туради. Мактаб таълимига тайёрланаётган болада диққати нисбатан узоқ муддатли ва шартли барқарор бўлади. Бола диққатининг хусусиятлари ролли ва сюжетли ўйинларда, расм чизиш ва қуриш-ясаш машғулотларида, лой ҳамда пластилиндан ўйинчоқлар тайёрлашда, ўзгалар нутқини идрок қилиш ва тушунишда, математик амалларни ечишда, ҳикоя тинглаш ва тузишда кўринади. Бола ўз диққатини муайян объектга туплашга интилади. Унинг хотираси қизиқарли, ажойиб ғаройиб, кишини таажжубга соладиган маълумот ва ҳодисаларни пухта эсда олиб қолиш, эсда саклаш, эсга тушириш имкониятига эга бўлади. Шу давргача бевосита катталар раҳбарлигида у ёки бу ахборотларни ўзлаштириб келган бўлса, энди ўз хоҳиш-иродаси билан зарур маълумотлар туплашга, ўз олдига аниқ мақсад ва вазифа қўйишга ҳаракат қилади. Боланинг ана шу фаоллиги хотирасининг муайян даражада ривожланганлигини билдиради. У шеър, ҳикоя ва эртакларни эсда қолдириш учун кўп такрорлаши, ёд олишнинг энг қўлай йўл ва усулларида фойдаланиши таълим жараёнида унга жуда қўл келади. Биринчи синф ўқувчиси кўпинча образли хотирага суяниб билиш фаолиятини ташкил этса ҳам, бу иш хотиранинг бошқа турларини инкор қилмайди. Аксинча, таълим сўз-мантиқий хотирасини тақозо этади. Сўз-мантиқ хотирасининг мавжудлиги маъносини тушуниб эсда олиб қолиш жараёнининг самарадорлиги ортишига кенг имконият яратади. Тажрибадан маълумки, бола маъносиз сўзлардан кўра маънодор тушунчаларни бир мунча тез ва мустаҳкам эслаб қолиш хусусиятига эга. Унинг нутқи мактаб таълимига тайёргарлик босқичида катталар билан мулоқотга киришиш, кишиларнинг фикрини ўқиб олиш ва тўғри идрок қилиш даражасида, нутқнинг тузилиши эса грамматика қоидаларига мос, мантиқан изчил, ифодали, миқдор ва кўлам жиҳатдан фикр алмашишга етарли бўлади. У эшитган ва кўрганлари тўғрисидаги маълумотларни тушуна олади, ўзидаги ахборотларни муайян тартибда баён қила билади, ақлий фаолият операцияларидан ўринли фойдаланади (уларни такқослайди, ойдинлаштиради, умумлаштиради, ҳукм ва хулоса чиқаришга ҳаракат қилади).

Олти ёшли боланинг психик тайёрлиги ҳақида гапирилганда, кўпинча

муайян режа асосида, тартибли, кўп қиррали мақсадга йўналтирилган, ўзаро мантиқий боғлиқ, изчил бошланғич таълимга замин вазифасини ўтовчи психик ўсиш даражасини назарда тутамиз.

Шунингдек, таълим учун психик ўсиш даражасидан ташқари, бола турмуши ва фаолиятининг тафовутлари, шароитлари, ўзига хослиги, унинг сихат-саломатлиги, усулий жиҳатдан тайёргарлиги, оддий кўникмаларни ўзлаштиргани каби омилларни ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир. Юқорида айтилганларнинг ҳаммаси боланинг мактаб таълимига психологик жиҳатдан тайёргарлигининг объектив томонларини ифодалайди.

Бола мактаб таълимига психологик тайёрланишнинг субъектив томони ҳам мавжуддир. Унинг мактабда ўқиш хоҳиши, интилиши, катта ёшдаги одамлар билан мулоқотга киришиш истаги мазкур тайёргарлик билан узвий боғлиқдир.

Мактабга тайёр бўлмаган болалар билан ишлаётиб, педагог ота -оналар ва болалар боғчаси тарбиячиси мажбуриятлари сирасига кирадиган вазифаларни ўз зиммасига олади. Зеро, болани мактабга тайёрлаш, ўқув фаолиятини эгаллашга тайёрлаш унинг мактабгача ёш давридаги тўлақонли ривожланиши натижаси бўлиши лозим. Шу мақсадли ривожлантиришнинг ўрни ва аҳамияти ҳақида тушунтириш ишлари олиб бориш жуда муҳим.

Шуни таъкидлаш жоизки, кўпгина машғулотларда эртактерапия, ўйинтерапия ва арттерапия қўлланилади. Бунда машғулот ўтказиш режаси турлича бўлиб, сеанс кўшиқ ёки ўйин билан бошланиши қулай. Аввалги машғулотлардан бири бўлган қизиқ воқеалар, психотерапевтик ўйинлар ўйнаб, сўнг болалар эртак эшитиб, расм чизишади.

1-босқич: Бунда 2-3 машғулот бўлиб, у тайёрловчи бўлади ва унга болаларни гуруҳга йиғиш киради. Кўпинча 1-машғулотда болалар билан уришмаслик, бир-бирини ҳақоратламаслик, ўз-ўзини ҳимоя қилиш ва ёқмайдиган мавзуда гаплашмаслик ҳақида сўз боради. Гуруҳ қоидалари бажарилиши учун уни минимал даражада тузиш лозим. Бу босқичда болалар ўзини қулай сезиши керак бўлиб, бир-бири билан дўстлашиб, психотерапевт билан тил топишиб машғулот ўтказишни ўрганиши керак.

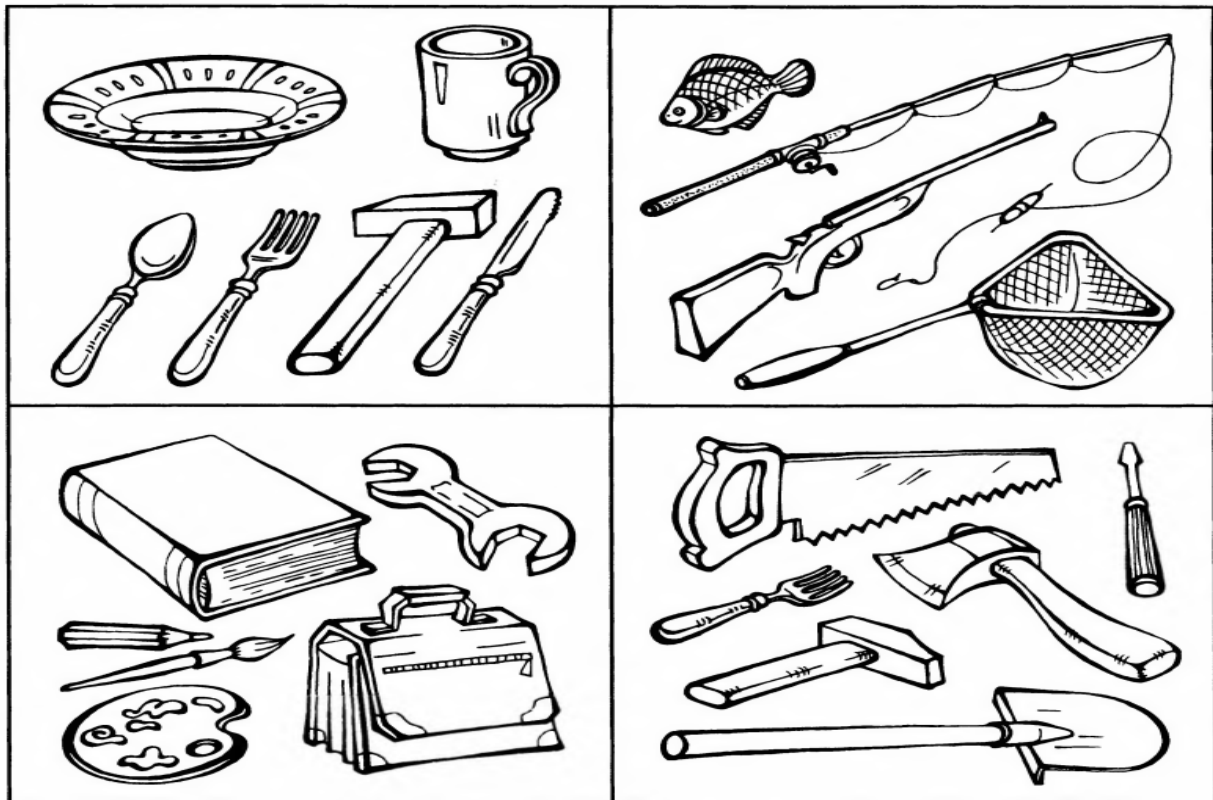
3-4 машғулотда болаларнинг агрессив хулқи юзага чиқиши кузатилади. Бундай ҳолларда боладаги агрессияни чиқиб кетишига имкон бериш лозим. Жиддий муаммо тус олганда болаларга, муаммонинг ўчоғини топиб, тўғри йўл кўрсатиб ёрдам бериши керак.

Бу босқичда турли ўйинлар, эртакдан фойдаланиш, психотерапевтик машқлар, болаларни гуруҳга суянишини ўргатилади. Бу босқичда қўлланилган эртакларда болаларга маъсулиятлиликини, атрофдагиларни севиш, ҳурмат қилиш, ўзаро ёрдам бериш, ўзидаги ишончсизликни бартараф этиш, ота-она

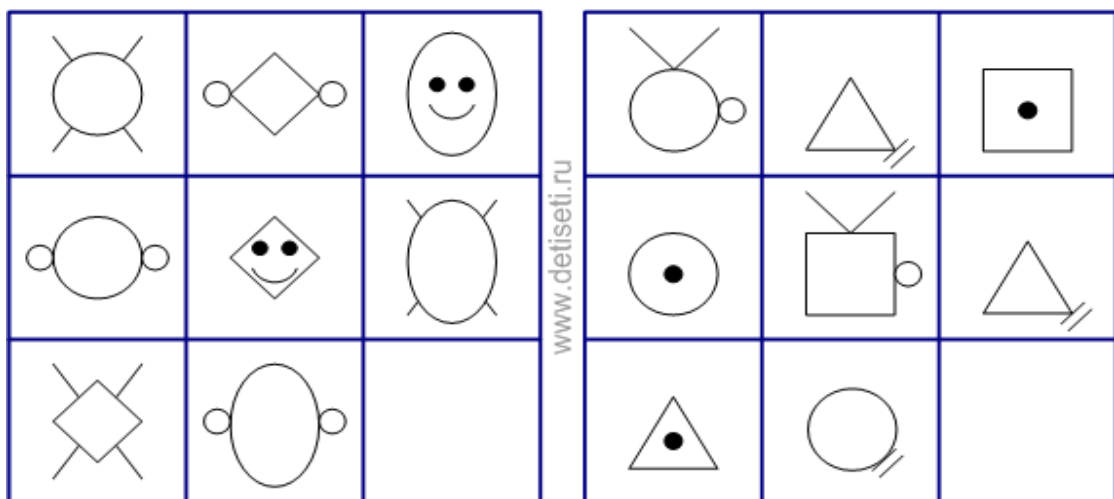
билан муносабат, ўртоқлари билан тўғри муомала қилиш муаммолари ўргатилади.

**Болаларнинг мактабга тайёргарлигини аниқлашда
психодиагностика методлари**

Ортиқча предметни топинг, қолган предметларни эса умумий битта ном билан номланг.

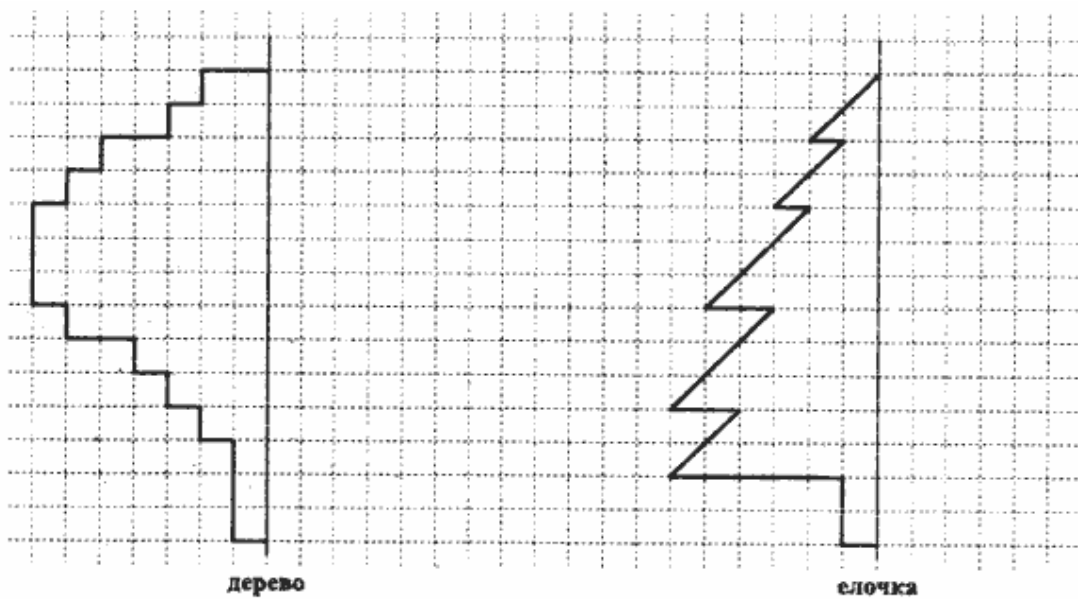

Бўш каттак ичига етишмаётган шаклни чизинг

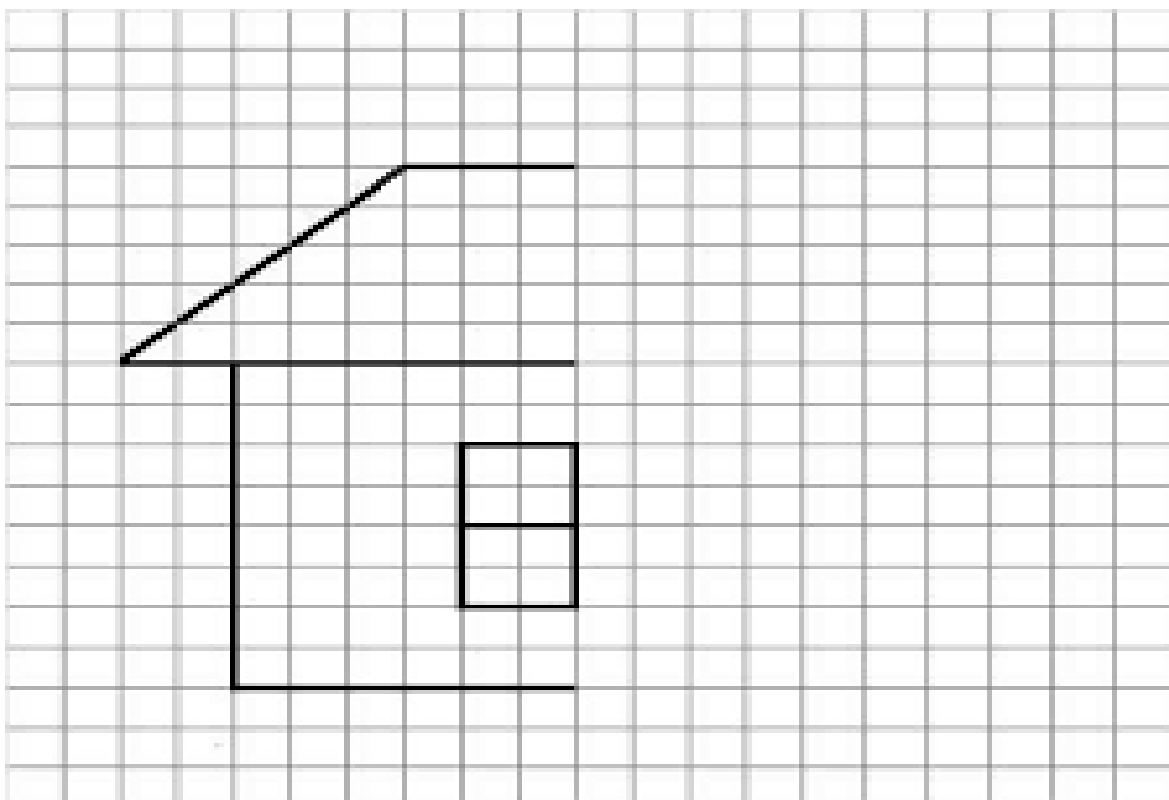

Қуйидаги дарахт ва арча шаклларини қонуниятни бузмасдан

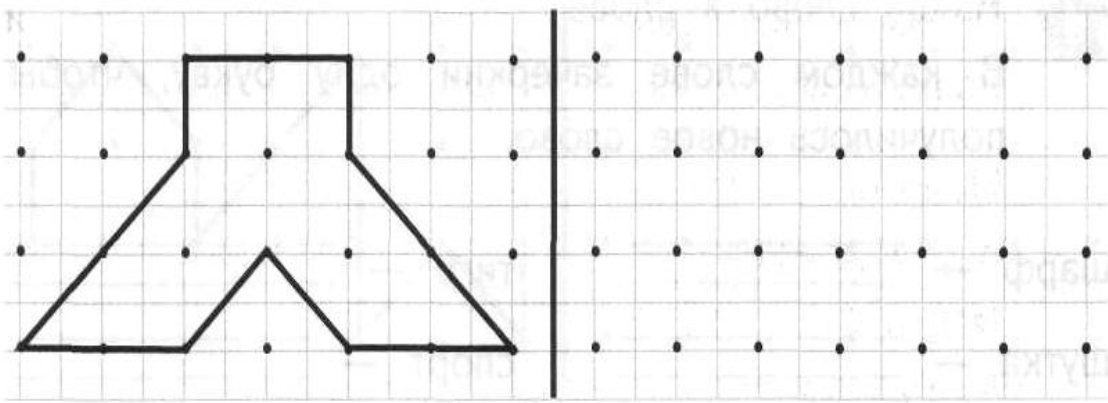
катаклар буйича чизинг.

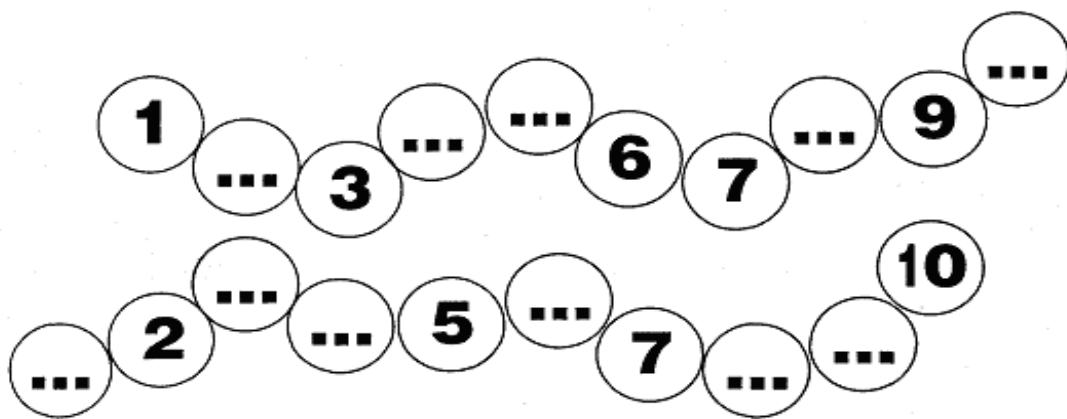
Қуйидаги уйча шаклини катаклар буйича чизишда давом эттиринг.

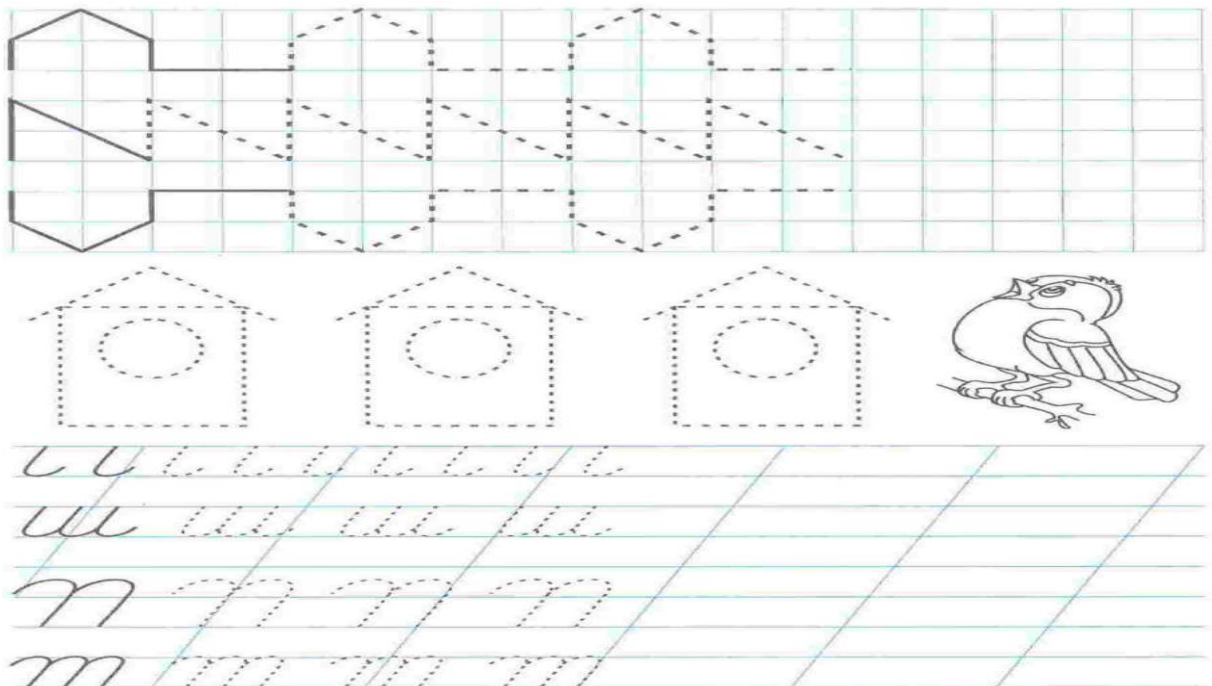
Ўнг томонга чап томондаги каби шакл чизинг.

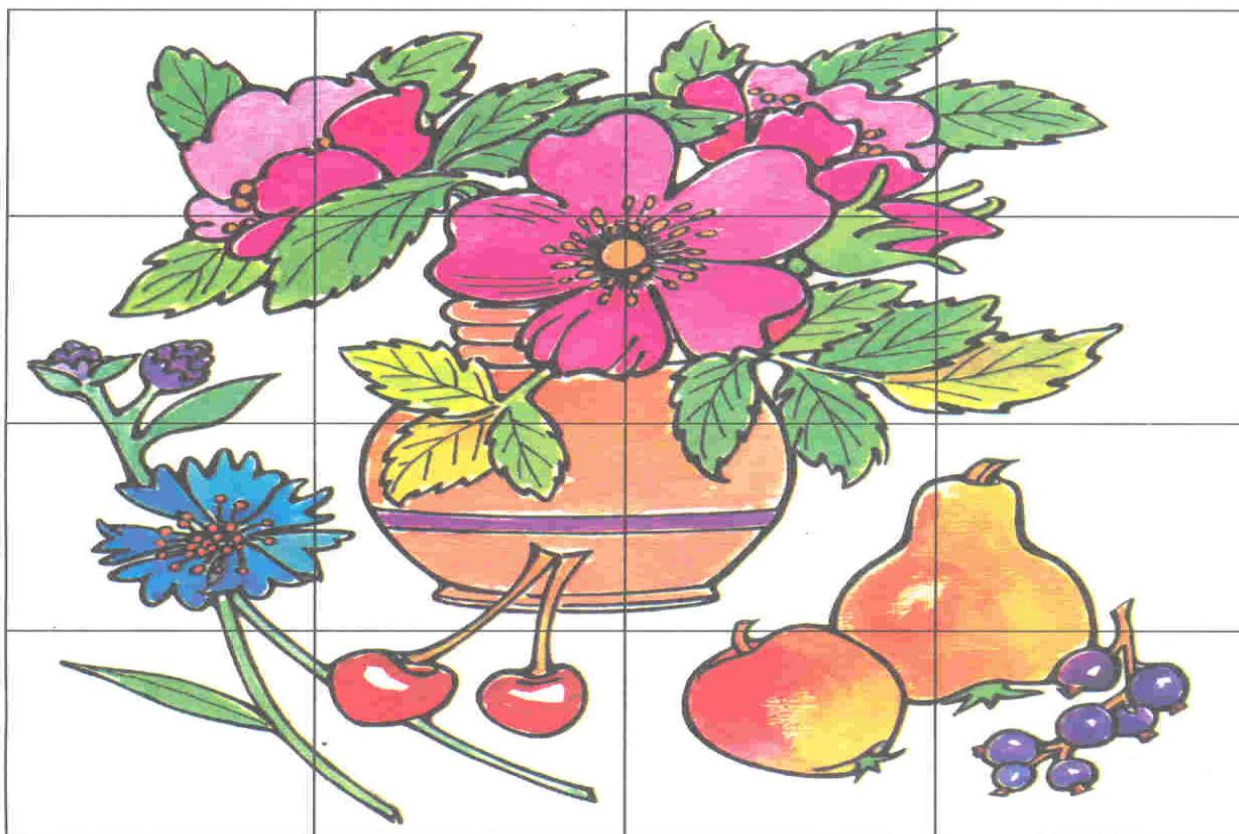
Тушириб қолдирилган рақамларни қўйинг

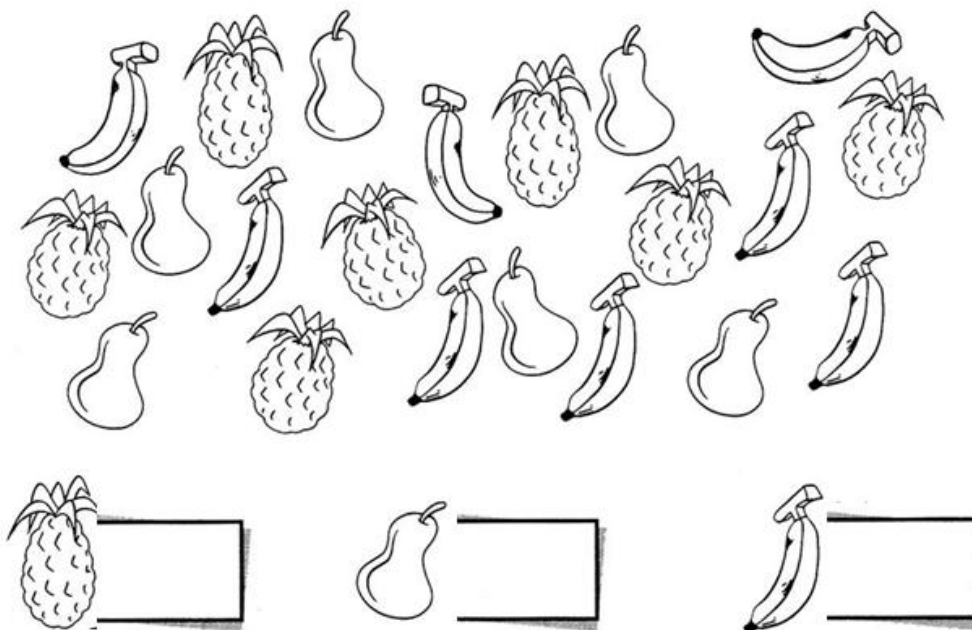
Намунадагидек нуқталарни бирлаштириб шакллар қаторини давом эттиринг.

Расмларни кесинг ва уларни мослиги бўйича тўғри жойлаштиринг.

Қуйидаги расмдан банан, ананас ва нокни санаб, пастки бўш катаклар ичига сонини ёзиб қўйинг.

The title is framed by two large, dark blue brackets, one on the left and one on the right, both pointing towards the center.

КЕЙСЛАР ТҮПЛАМИ

Микрокейс-1

1-мисол. Бир ёшлик болада турли нарсалар билан ҳаракат қилишнинг оддий тури жадал ривожланади. Бошқача айтганда, унда жисмлар билан муайян ҳаракатни амалга оширишнинг нисбатан барқарор усуллари шакллана боради.

2-мисол. Болаларда кенг кўламли ва кўп миқдордаги предметларни таниш, идрок қилиш, уларнинг хусусиятларини ўзгартириш эҳтиёжининг ортиши катта ёшдаги одамлар билан мулоқотга киришиш майли, туйғуси ва истагини кучайтиради.

3-мисол. Катталар билан болалар мулоқотида ишлатиладиган сўзларнинг фарқлари турли манбага ва асосга боғлиқдир: а) болалар нутқида шундай сўзлар қўлланиладики, улар ҳеч қачон катта одамларга шундай маънони билдирмайди; б) кўпинча бола нутқидаги сўзлар катталар сўзлашувининг маълум бўлагини эмас, балки унинг ўзагини ташкил қилади, холос; в) болалар катталар қўллайдиган сўзларни бузиб талаффуз қилсаларда, лекин предметнинг тимсолига асосланиб, уларнинг умумий фонетик ва ритмик жиҳатларини сақлайдилар; г) тақлидий сўзлар.

Сизнинг-ча, мазкур мисолларда баён этилган фикрлар илк болалик давридаги қайси психик жараёнлар билан узвий боғлиқ ва нима учун? Ўз фикрингизни асослаб беринг.

Микрокейс-2

1. Болаларда 1-3 ёш оралиғида катталарга тақлид қилиш ҳолати кучайиб кетади.

2. Болалар 1,5-2 ёшдан бошлаб ўзларини бошқа инсонлар ва предметлардан алоҳидан эканлигини англай бошлайдилар ва улар дунёни қуйидагича идрок эта бошлайдилар: "Мен одамлар эътиборининг марказидаман", "Бутун олам менинг атрофимда айланади". **Бу ҳолатларни қандай изоҳлайсиз?**

Микрокейс-3

Бунда сиздан психик ривожланишнинг илк босқичларига хос хусусиятларни аниқлаб, қуйидаги жадвалда тегишли хусусият ва ёш босқичининг номи киритилган сатр билан устун кесишган жойга белги қўйишингиз, қолаврса, ушбу ёш даврларининг ўзаро қиёсий таҳлилини амалга оширишингиз талаб қилинади.

№	Психик ривожланишнинг муайян даврига хос хусусиятлар	Психик ривожланиш даврлари		
		Чақалоклик	Гўдаклик	Илк болалик
1	Болада кўргазмали-образли тафаккур шакллана бошлаши			

2	Боланинг кўзгуда ўз аксини катталар ёрдамисиз танишни бошлаши			
3	Бола туғилганидаёқ мавжуд бўлган шартсиз рефлексларнинг кўпчилиги йўқолиб кетиши			
4	Болада турли жинсдаги кишиларга нисбатан ҳар хил реакция кузатила бошланиши			
5	Боланинг товушларни баландлик ва тембр хусусиятларига кўра фарқлай бошлаши			
6	Боланинг атрофдаги одамлар нутқида диққатни жамлай бошлаши			
7	Бола нутқи ривожланишида “сўз-гап” босқичининг бошланиши			
8	Болада ҳамдардлик қилишга хос илк хатти-ҳаракатларнинг кузатилиши			
9	Бола юзида шаклан табассумга ўхшаш ҳаракатларнинг илк бора кузатилиши			
10	Болада муайян нарса-буюмлар узига тегишли эканини қайд этиш хусусияти шаклланиши			

Микрокейс-4

“Болалардаги “Мен ўзим” феномени уларни катталардан психологик алоҳидаланишига ва ижтимоий тараққиётига хизмат қилади.”

Ушбу фикрни изоҳланг.

Микрокейс-5

- Тасаввур қилинг, 4 ёшли бола кўчада онаси билан кетаётганида хархаша қила бошлади. Шунда унинг онаси болага кўпол муомалада бўлиб, болани урушиб берди.

- Тасаввур қилинг, 4 ёшли бола дўконга кирганида онасига турли нарсаларни кўрсатиши билан она боласининг айтагини дарҳол мухайё қилмоқда.

Сизнинг фикрингизча, ушбу икки вазиятдаги болалар қандай шарт-шароитларда вояга етмоқда ва бу уларнинг психикасига қандай таъсир этади? Шу мисоллар орқали “ота-она-бола” муносабатлари тизимини изоҳлаб беринг.

Микрокейс-6

“Зилола 5 ёшда бўлиб, у жуда ҳам гулларни яхши кўради. Шу боисдан у ҳамиша эрталаб гулларга сув қуяди. Яқинда Зилола боғча опасидан гул уруғини

гул тувакка экишни ўрганиб олди. Сарвар эса кўпроқ расм чизишга ва пластилиндан турли буюмларни ясашга жуда қизиқади. У ҳам Зилола билан тенгдош.” **Сизнингча, ушбу икки нафар болада содда меҳнат фаолиятлари қандай психологик хусусиятларнинг шаклланишига хизмат қилиши мумкин?**

Микрокейс-7

“Сайр вақтида Алишер бирданига онасини сўроққа тута бошлади:

- Ойи, қуёш қанақа?
- Қуёш катта ва ёруғ.
- Ойи, асфальтни ким қурган?
- Инсонлар.
- Инсонларни ким яратган?
- Аллоҳ ”.

Ушбу вазиятни таҳили қилинг ва шу каби “она ва бола”суҳбатлари орқали болада қайси хусусиятлар шаклланиб боради.

**МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ
МАВЗУЛАРИ**

1. Болалар психологияси ўқув фани сифатида
2. Болалар психологияси фанининг методлари.
3. Мактабгача ёшдаги болаларнинг ахлоқий тушунчаларини шакллантириш.
4. Мактабгача ёшдаги болалар инқирози.
5. Мактабгача ёшдаги меҳнат фаолиятининг хусусиятлари.
4. Болаларнинг шахсий ва ижтимоий тайёргарлиги.
5. Мулоқотнинг асосий шакллари.
6. Мактабгача ёшдаги болалар жалб қилинадиган меҳнат турлари.
7. Мактабгача ёшдаги болаларда билиш жараёнларининг ривожланиши.
8. Мактабгача ёшдаги болаларда мотивларни пайдо бўлиши .
9. Мактабгача ёшдаги болаларда нутқни ривожланиши.
10. Мактабгача ёшдаги болаларнинг ўйин фаолиятлари.

The word "ГЛОССАРИЙ" is centered between two large, dark blue, L-shaped brackets that form a partial frame around the text.

ГЛОССАРИЙ

ТАЪЛИМ - шахснинг билим ва фаолият усулларини эгаллашга ҳамда уни мустаҳкам эсда сақлаб қолиш жараёни. Ўқиш ҳар қандай фаолиятнинг зарурий қисмларидан бўлиб, у субъектни ўзгартиш жараёни ҳамдир.

БИЛИШ - психик акс этириш жараёни, билимларни эгаллаш ва ўзлаштиришни таъминлайди, билишга қизиқиш – ақлий интеллектуал ҳислар маҳсули, бу одамнинг теварак - атрофдаги оламни билиш эҳтиёжи тариқасида намоён бўлади.

ЗЕҲН, ЛАЁҚАТ - нерв тизимининг баъзи генетик назариялари анатомик - физиологик хусусияти бўлиб, у кишида қобилиятлар таркиб топиши ва ривожланишининг дастлабки индивидуал туғма табиий заминидир.

АҚЛ - кишининг умумий билиш қобилияти бўлиб, уни билим ва тажрибаларни эгаллашга ва уларни амалда қўллашга тайёрлиги, шу билан бир қаторда кишининг муаммоли вазиятларда ақл - фаросат билан узини тута олиш.

АҚЛИЙ ҲАРАКАТЛАРНИ БОСҚИЧМА – БОСҚИЧ ШАКЛЛАНТИРИШ - инсонда янги ҳаракат, образ ва тушунчаларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ кўп қиррали мураккаб ўзгаришлар ҳақидаги таълимот.

АҚЛИЙ ХАТТИ - ҲАРАКАТ – ташқи муҳит ва нутққа суянган ҳолда идрокнинг ички режаларида бажариладиган хатти ҳаракат.

АҚЛНИНГ ИХЧАМЛИГИ - тафаккурда масалани ечишнинг янги қулай ечимини топиш.

АМАЛИЙ ТАФАККУР – кўпинча вақт танқислиги шароитида юзага келадиган ва хатти - ҳаракатларнинг мақсадини аниқлаш; режа лойиҳаларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ.

ГНОСТИК (юн. Gnosis - билим, таълим) - бутун борлиқни билишга йўналтирилган фаолият.

ДИДАКТИКА (юн. didaktikos- ибратли, сабоқ бўладиган) - педагогиканинги таълим қонуниятларини ҳамда методларини ўрганувчи бўлими.

МЕДИТАЦИЯ (лот. meditatio- фикрлаш) - инсон психикасини ва онгини жамланган ҳолга келтириш мақсадида унга ақлий таъсир ўтказиш.

НАЗАРИЙ ТАФАККУР – тафаккур турларидан бири, у объектларнинг хусусиятларини, қонуниятларини очишга қаратилган бўлади.

ТАЪЛИМГА БЕРИЛУВЧАНЛИК - таълим жараёнида берилладиган билим, малака, кўникмаларни шахс томонидан ўзлаштиришнинг индивидуал кўрсаткичлари.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Махсус адабиётлар

1. Нишонова З.Т., Алимова Г.К.. Болалар психологияси ва психодиагностикаси Т.: ТДПУ 2017.
2. Ғозиев Э. Онтогенез психологияси. Назарий- экспериментал таҳлил Т.: Ношир 2010.
3. Дўстмухамедова Ш.А., Нишонова З.Т ва бошқалар. Ёш даврлари ва педагогик психология Т.: Фан ва технологиялар 2013.
4. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология): учебник для студентов вузов. – М.: Гардарики, 2007.
5. Асадов Ю., Мусурманов Р. “Ўсмирлар девиант хатти-ҳаракатининг ижтимоий-психологик хусусиятлари (диагностика, профилактика, коррекция)”- Т., 2011
6. Содиқов Б. “Тарбияси қийин ўсмирлар психологияси”, Термиз 2003 йил
7. Содиқов Б “Девиант ҳуққ болалар психологияси”, Термиз 2010 йил
8. Тўлаганова Г.К “Тарбияси қийин ўсмирлар”. Т, “Университет”, 2005 йил.
9. Ҳасанбоева О. “Оилада маънавий-ахлоқий тарбия”. Т, “Алоқачи”, 1998 йил .
10. Худойкулов Х.Ж “Одоб-ахлоқ ва тарбия дурдоналари” Т. 2008 йил
11. Ядгарова Г.Т “Тарбияси қийин гуруҳга мансуб болалар билан ишлаш”, услубий қўлланма, Тошкент, 2007 йил.
12. Қурбонов М, Қурбонниёзова З. “Ижтимоий педагогика” маъруза матн, Низомий номидаги ТДПУ, 2003 йил.
13. Ғозиев Э “Психология” Тошкент, “Ўқитувчи”, 1996 йил. Каримова В.М. Ижтимоий психология асослари.-Т.: «Ўқитувчи», 1994
14. Аникеева Н.П. Жамоада руҳий муҳит. –Т.: “Ўқитувчи”, 1993 й.
15. Йўлдошев У.А., Пўлатов М. Амалий психологнинг иш китоби.- Навоий, 2000 й.
16. Ғозиев Э. Педагогик психология асослари.- Т.: «Ўқитувчи», 2000 й.
17. Муомала тренинги (Тузувчилар: Ғозиев Э., Тошимов Р.).– Т.:«Университет»,1994 й.
18. Қоплонова М., Авлаев О.У. Раҳбар шахсининг психологик жиҳатлари. –Т., 2006 й.
19. Ғозиев Э.Ф. Умумий психология. Т.: Ўқитувчи, 2010.
20. Годфруа Ж. Что такое психология? М. 1999 г. 2-том.
1. Крылов А.А., Маничева С.А. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии.-Спб.: Питер, 2005.-550 с.

2. Хурвалиева Т. Мактабда психологик хизматни ташкил этиш. – А.Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ, 2006 й.
3. Ғозиев Э. Педагогик психология асослари.- Т.: «Ўқитувчи», 2000 й.
4. Асадов Й.М. Руҳий ҳолатлар диагностикаси ва коррекцияси. –Т., 2000 й.
5. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога.Т. 1-2.–М., 1999 г.
6. Абрамова Г.С. Практическая психология. Москва, «Академический проект», Москва, 2001.
7. Акимова М.К., К.М.Гуревич. Психологическая диагностика. Москва, 2005.
8. Бурменская Г.В.,Карабанова О.А., Лидерс А.Г. Возрастно-психологическое консультирование.Москва, МГУ, 1990.

Интернет ресурслар

1. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги: www.edu.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги: www.uzedu.uz
3. Халқ таълими соҳасида ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш маркази: www.multimedia.uz
4. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Бош илмий-методик марказ: www.bimm.uz
5. Ижтимоий ахборот таълим портали: www.ziyonet.uz
6. Психологлар канали www.b17.ru